

Trádlér Henrietta

Az igazi Édes Annák*

A történészek kíváncsiságát sokáig csak a királyok, hadvezérek és más hírességek keltették fel, olyanok, akik kulcspozícióba születtek, vagy nagy tettekkel írták be a nevüket az *annalesek*be. Az utóbbi évtizedekben azonban gyökeresen megváltozott a helyzet, egy különös világlátású molnár, erkölcs-telen apáca, imposztor vagy lázadó is a tudományos érdeklődés középpontjába kerülhet. A névtelenségből a történelem porondjára lépő hétköznapi hősök mellett a korábban félretolt vallási vagy etnikai csoportok, a deviánsok, prostituáltak, bűnözők, leprások, és egyéb marginális figurák is helyet kaptak a kutatásokban. A mikrotörténelem, történeti antropológia és bűnözéstörténet több évtizedes hagyományainak köszönhetően a perifériára került egyénekről való tudásunk mára jelentősen gyarapodott, olyannyira, hogy a múlt társadalmainak korábban elitista rekonstrukcióját felváltotta egy jóval demokratikusabb múltszemlélet.

A századforduló és századelő nyugati cselédségének helyzete és életviszonyai is komoly figyelmet kaptak. A vizsgálódások többsége a felfelé törekvő, integrálódó, többé-kevésbé a társadalmi normarendszerbe jól illeszkedő szolgálók történetét tanulmányozta, míg a tolvajkodó, prostitúcióra hajló, gyökértelen, bizonytalan egzisztenciájú, hányatott életű személyekről kevésbé vettek tudomást a történészek, már csak azért is, mert a rájuk vonatkozó forrásbázis elenyésző, életükről kevés megbízható információval rendelkezünk, s még ha az életút valamely szakasza láthatóvá is válik, sorsuk gyakran a legteljesebb homályba vész.

Az általam választott esetek, Schmidt Anna és Kovács Magdolna története az utóbbi kategóriába illeszthetők, így elemzésemmel nem a cseléd kutatás főáramához járulok hozzá, hanem inkább a mindezidáig kevésbé feltárt területekhez.¹ Hősnőim nem áldozatokként jelennek meg az anyagokban, hanem az általuk elkövetett bűntény miatt a Kísérleti Kriminológiai Osztály anyagában szerepelnek. Életük így sajátos nézőpontból elevenedik meg, az átlagostól eltérő, egyedi magatartásformák, rendhagyó viselkedésminták és gondolkodásmód rekonstrukciójára adnak lehetőséget.

* Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Mátay Mónikának, aki nélkül ez a kutatás és a szöveg nem jöhetett volna létre.

¹ Döntésemet nagy mértékben befolyásolta az a tény, hogy korábbi munkám során, amikor a cselédlányokra „szakosodott” cinkotai sorozatgyilkos, Kiss Béla esetét tanulmányoztam, és azt próbáltam megfejteni, milyen stratégiákat alkalmazott áldozatai becserkészésére, a kezembe került egy különleges levéltári forrás csoport, a Kísérleti Kriminológiai Osztály irategyüttese.

Az „Édes Annák” születése

A cselédség története nagyon hálás téma, levéltári, irodalmi, kriminológiai és orvosi forrásokban gazdag terület. A cseléd szó hallatán sokan Kosztolányi Dezső irodalmi alkotására, az 1926-ban a *Nyugat*-ban folytatásban megjelent regényre, az *Édes Annára* gondolnak. A szegény, védtelen cselédlányra, aki sorsa szorításából nem találva kiutat, megöli gazdáit. Azt hihetnénk, Édes Anna története csupán az írói fantázia terméke, fikció. Sőt, ha a való életben megesett hasonló, az biztosan egyedinek, kivételesnek számít. Amint látni fogjuk, ez nem így van. Kutatásaimat egyfelől Édes Anna története inspirálta, másfelől pedig a századfordulón Kiss Béla által elkövetett gyilkosság sorozat, amelyben az áldozatok többsége a cselédek közül került ki.²

A magyarországi társadalomtörténet-írásban ez egy kevésbé feltárt területnek számít, egyedül Gyáni Gábor vállalkozott átfogó monográfia elkészítésére. *Család, háztartás, városi cselédség* címmel 1983-ban megjelent művében a cselédek társadalomtörténetét a 19. század második felétől az 1940-es évekig dolgozta fel. A szerző szerint a cselédlányok többsége idénymunkás, vagyis 2–3 hónapot a nagyvárosban tölt, cselédként dolgozik, megkeresi a hozománynak valót, majd hazamegy a családjához. A cselédség valójában nem ilyen homogén, hanem több csoportot alkotott. Az egyik csoport számára valóban átmeneti állapotot jelentett, míg a másik a cselédszakmában megrekedtek számát gyarapította, a harmadik pedig egy rugalmas réteget képzett, akik gyakorta váltogatták állásukat, olykor – átmenetileg – prostituálódtak is, többek kerültek kapcsolatba a bűnözéssel. A korabeli vélekedések szerint a cselédek közül sokan deviáns viselkedési mintázatokat mutattak, loptak, csaltak és prostitúcióval egészítették ki keresetüket.

A 19. század utolsó évtizedeiben és a 20. század elején hatalmas tömeg érkezett a fővárosba, jórészt gyökértelen, szakképzetlen, munkát kereső, fiatal emberek. Budapest térben áttekinthetetlen óriássá vált, az újonnan letelepedettek közül sokan kerültek a társadalom perifériájára, gyakran követtek el szabályszegő, törvénytelen cselekedeteket. Ugyan a statisztikák a felderítetlen bűntények magas aránya miatt megbízhatatlanok, azt sugallják, hogy a női bűnözés központja, akárcsak a férfiaké, a főváros volt.³ A korabeli kriminológiai, orvosi irodalom⁴ igen negatív képet alkotott a budapesti bűnözésről, azon belül a női elkövetőről. Ezekben a munkákban olvashatunk nőkre jellemző bűntettekről és kifejezetten a cselédek által elkövetett bűnökről, leginkább lopásról, magzatelhajtásról, prostitúcióról.

A kiválasztott esettanulmányok a korszakban a három legfőbb „cselédbűn” közül a lopást elemzik, az elkövetés időpontjával kapcsolatban pedig választásom az 1919-es évre esett. A választást a forrás implikálta, mindemellett a Tanácsköztársaság néhány hónapja alatt a korábbi társadalmi, politikai rendszer alapjaiban megrendült, a köztudatban élő cselédképet megpróbálták újraértelmezni, s megszületett

² Kiss Béla az 1900-as évektől kezdve egészen haláláig, 1916-ig csábította el majd ölte meg áldozatait, akik közül öt cseléd volt. Lásd TRÁDLER, 2014. 185–205.

³ HACKER, 1931.

⁴ A teljesség igénye nélkül például: BUZA, 1908; BALLA, 1909; ÁLDOR–KURT 1922; ÁLDOR, 1929.

a kiszolgáltatott helyzetből kiszabadult háztartási munkásnő. Másfelől pedig, Kosztolányi regénye a Tanácsköztársaság és az azt következő időszakban játszódik, és a regényt az általam feldolgozott két, sajtónyilvánosságot kapott gyilkosság egykorú recepciójának is tekinthetjük, illetve megjelenik a lopás motívuma a regényben, ezért feltételezhetjük, hogy a korabeli olvasóközönség számára válaszlehetőségeket kívánt adni az író, amikor *Édes Anna* történetét, pszichéjét papírra vetette. Úgy vélem, történeti szempontból nem téveszthetők szem elől a regényben megjelenő motívumok.⁵ Kosztolányi regénye korrajzot tár elénk a polgárság által megkonstruált cselédképről, és számos, a korban meghatározó sztereotípiáról, többek között a lopás vádjáról. Kovács Magdolna és Schmidt Anna esetén⁶ keresztül a lopásról kialakult sztereotip nézeteket vizsgálom, amit az általam készített cseléd fogolytörzskönyvek statisztikájával egészítek ki, arra keresve a választ, hogy a lopás valóban elterjedt bűnnek számított-e a cselédek körében, és milyen megfontolásból kerülhetett rá sor.

Az esettanulmányt az eddig feldolgozatlan, a Tanácsköztársaság idején működő Kísérleti Kriminológiai Osztály anyagai közül választottam ki. Mikrotörténeti módszerek felhasználásával rekonstruáltam az egyes életutakat. Felmerül a kérdés, hogy mennyire számítanak kivételesnek az általam vizsgált esetek? A reprezentativitás kérdése merül fel módszertani értelemben, dolgozatomban éppen ezért próbálok kvantifikált adatokat felsorakoztatni. A kivételes konfliktusokban a mindig meglévő ellentétek válnak láthatóvá, ezt nevezi a mikrotörténet-írás Edoardo Grendi nyomán⁷ kivételesen normálisnak (*eccezionale normale*).⁸ A Kísérleti Kriminológiai Osztály megmaradt anyagai alkalmasak mikrotörténeti elemzésre,⁹ ezt peranyagokkal, fogolytörzskönyvekkel egészítem ki.

Az igazi Édes Annák

„... Anna arcán nem volt rémület. Ő sem értette, hogy miért tette, de ő elkövette, amit tett, és minthogy már elkövette, ott belül mélyen, nagyon, mélyen, bizonyára lehetett valami, amiért föltétlenül, szükségszerűen meg kellett tennie. És aki belülről lát valamit, az másképp látja, mint aki csak kívülről lát.”¹⁰

Kosztolányi Dezső a pszichoanalízis lelkes híveként,¹¹ utalva a tudatalatti folyamatokra szinte analitikusi pontossággal ábrázolja az elnyomott cseléd lány alakját,

⁵ Jelen dolgozat szempontjából irrelevánsak a következő szépirodalmi alkotások, de a későbbiekben cselédmotívum elemzéséhez nélkülözhetetlen művek többek között: Kosáryné Réz Lola: *Filoména*; Émile Zola: *Tisztes úriház*; M. Hrabovszky Júlia: *Ami elmúlt*.

⁶ A két esetet az ügyvéd Vámos Henrik 1926-ban Kosztolányi Dezsőnek írt levele alapján (lásd lejjebb) találtam meg a BFL őrizetében. Ekkor döbbsentem rá, hogy az ügyvéd nem hazudik, sőt még egy hasonló eset történt 1919-ben Budapesten. Így váltak főhőseimmé Schmidt Anna és Kovács Magdolna.

⁷ GRENDI, 1977.

⁸ SZIJÁRTÓ 2014. 53–56. és GINZBURG–PONI, 1991. 7–8.

⁹ LÁSZLÓFI–NAGY–TRÁDLER, 2017. 45–76.

¹⁰ KOSZTOLÁNYI, 2010b. 160.

¹¹ Bővebben lásd HÁRS, 2008. 47–70. és BÓNIS, 2017.

és egyben görbe tükröt is tár a polgári társadalom elé. Kosztolányit feltehetően foglalkoztatta a cselédség helyzete, erre utal 1921-ben megjelent novellája az *Egy pohár víz* is, amelyben a cselédek kiszolgáltatott helyzetét és saját lelkiismeret-furdalását fejtegeti.¹² Az *Édes Anna* című regényben szereplő cselédek egyike, Katica, a gazdasszonyok réme, a rossz, megbízhatatlan szolgáló megtestesítője, akire örökösen panaszkodni lehet és kell. Folyamatosan lop, szemtelen és engedetlen gazdáival. Ezzel szemben Anna maga a tökéletes cseléd, persze csak a gyilkosság elkövetéséig, ezután a környezete nemcsak gyilkosnak, de tolvajnak is tartja – mintegy utólag degradálja jellemét, ami egyben a bűntény magyarázatául szolgál.¹³

Édes Anna esete a valóságban is megtörtént, a pontosítás végett: nem csak egy, hanem több „Édes Annáról” is beszélhetünk a valóságban. Számos legenda kering Kosztolányi regényének születéséről. Kosztolányiné magáénak vallja a mű alapötletét,¹⁴ és ezt visszaemlékezésében az utókor tudtára is kívánja adni.

„Vasárnap délután van, a lány nincs idehaza, mégis nekem kell megcsinálnom azt a kávét, s ki tudja, még hányszor ma délután. Ábrándozni kezdtem. Arra gondoltam, milyen jó volna egy cselédlánynya szert tenni, aki sohase megy el vasárnap délután, s aki, mint valami gép, egyéni életének és kívánalmainak legkisebb jele nélkül, mindig mindent tökéletesen elvégez. Eszembe is jutott egy lány, akit egy kicsit ilyennek képzeltem, a házunkkal szemközt lakó színész házaspár Anna nevű, mindig szelíden, engedelmesen mosolygó, hazulról soha el nem járó szlovák cselédje. A pamlagon fekvő, nappali álmodozásomban különböző helyzeteket színezgettem erről a tökéletesen engedelmes, mindig szolgálatra kész leányról, egyúttal azonban próbáltam beleélni magamat a lány helyzetébe, és egyszerre hirtelenül felvillant bennem az a gondolat, hogy ilyen leányt nem mernék a házamban tartani, mert aki ennyire öntudatlan, az éppen öntudatlanságában valami rémült cselekedetre képes.”¹⁵

Vámos Henrik védőügyvéd szerint egy, a valóságban is megtörtént eset eleve nemdik meg a regény lapjain. 1926-ban Kosztolányinak írt levelében elmeséli védenice, Schmidt Anna történetét, majd készségesen felajánlja segítségét a Kísérleti Kriminológiai Osztályon készült környezettanulmány, illetve a peranyag felkutatásában.¹⁶ Az író állítólag nem élt ezzel a lehetőséggel, de gyakorta hivatkozott az ügyvéd levelére. Az sem elhanyagolható tény, hogy Kosztolányi Dezső szoros barátságot ápolt a magyar pszichoanalízis atyjával, Ferenczi Sándorral, sőt, a felesége szerint Moviszter doktor alakját is róla mintázta.¹⁷ Vajon Kosztolányi ismerte a Kísérleti Kriminológiai Osztály anyagai közt található Kovács Magdolnáról és Schmidt Annáról szóló környezettanulmányt? Nem tudjuk. Az biztos, hogy a *Vörös Újságban* megjelent a két eset összehasonlító bemutatása, és mind a két gyilkosság

¹² Kosztolányi, 1921.

¹³ Bővebben lásd KOSZTOLÁNYI, 2010.

¹⁴ LENGYEL, 1998.

¹⁵ KOSZTOLÁNYI, 1999. 229.

¹⁶ MTA Kt. MS 4625/152-153. idézi SZEGEDY-MASZÁK-VERES, 2010a. 643-644.

¹⁷ KOSZTOLÁNYI, 1999. 229; LENGYEL, 1998; ARANY, 2017.

nagy port kavart, olyannyira, hogy 1922-ig cikkeztek róluk a lapok, amelyeket bárki olvashatott.¹⁸ Az író maga így nyilatkozott az „élményről”:

„Az élmény, mely ennek a munkámnak alapja, szintén tisztázatlan előttem. Nyilván én is sokszor olvastam az újságokban megjelenő kis napihírt, mely arról szól, hogy egy jó cseléd „minden ok nélkül” agyonverte jó gazdáit. Regényem megjelenése után tényleg levelet kaptam egy budapesti ügyvédtől, aki nem kis ámulatomra azt közölte velem, hogy Édes Anna tényleg él.”¹⁹

Számos történet él arról, hogy Kosztolányi a főhősnőt kiről is mintázta.²⁰ A mű keletkezésének valós körülményeit valószínűleg soha nem fogjuk pontosan megismerni, úgy tűnik, maga Kosztolányi sem volt tisztában a történet pontos háttérével. Jelen esetben ez nem is fontos.

Az ügyvéd által emlegetett Schmidt Anna históriája valóban megtörtént eset. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a Budapesti Forradalmi Törvényszék mutatókönyvének bejegyzése Schmidt Annáról,²¹ és a *Vörös Újság* augusztus 2-ai számában *Bűn vagy társadalmi hatás* címmel megjelent cikk, amelyben a szerző két bűntényt – két, gazdáikat meggyilkoló cseléd esetét – hasonlítja össze. Az egyik tettes Schmidt Anna, a másik pedig Kovács Magdolna. A két nő Kovács Magdolna és Schmidt Anna bűnhistóriájában közös elemek fedezhetők fel.

Schmidt Anna a belvárosban, a lipótvárosi Báthory²² utca 6-os számú házában cselédkedett. 1919. május 30-án²³ került sor a közönséget sokkoló eseményre.²⁴ Anna megölte háziasszonyát, dr. Schiller Henrik lapszerkesztő feleségét. A gyilkosság pontos körülményeit nem ismerjük, feltehetőleg a cselédet lopáson érte aszszonya. Schillerné a Szent Rókus kórházban halt bele sérüléseibe.²⁵ „A törvényszék a nőt kötél általi halálra ítélte.²⁶ A forradalmi kormányzótanács az ítéletet megsemmisítette és átadta Schmidt Annát a kriminológiai intézetnek kriminológiai vizsgálatra, illetve orvosi véleményezés céljából.”²⁷ Az újság szerint a környezettanulmány az alábbi részleteket közölte.²⁸ Anyja olasz származású volt, aki lányát gyermekkorában brutálisan verte. Anna a testvéreivel jó viszonyt ápolt. Serdülőkorában testvérével és sógorával beutazta Európát, így némi műveltséget is szerzett, amit válaszlai, beszédmódja is tükröz. Iskolai végzettségéről hazudott, azt magasabbnak állította be a

¹⁸ A *Vörös Újság*ban megjelent a két környezettanulmány kivonata *Bűn vagy társadalmi hatás* címmel. Vö. *Vörös Újság* (1919. augusztus 2.) 7–8.

¹⁹ KOSZTOLÁNYI, 1931. 4.

²⁰ Bővebben lásd SZEGEDY-MASZÁK, 2010. 288–293.

²¹ BFL XVI.2. Mutatókönyv 1919. Schmidt Anna gyilkosság. 1897. iktatószám és a BFL. VII.5.c. Mutatókönyv 1919. Schmidt Anna (fogva) rablás, gyilkosság. Az 5755. iktatószám alatt lévő peranyagok feltehetőleg megsemmisültek.

²² 1874-től így hívják az V. kerületi lipótvárosi utcát. (RÁDAY, 2013. 139.)

²³ A sajtó 1920-ban már május 28-át jelöli meg a gyilkosság napjaként. Furcsa egybeesés, hogy Kosztolányi regényében 1920. május 28-án gyilkolt Édes Anna.

²⁴ Schmidt Anna fogolytörzskönyve. BFL XVI. 3.–1919–2392.

²⁵ *8 Orai Újság* (1920.január 23.) 2.

²⁶ Ezt a fogolykönyv is alátámasztja. Schmidt Anna fogolytörzskönyve. BFL XVI. 3.–1919–2392.

²⁷ *Bűn vagy társadalmi hatás. Vörös Újság* (1919. augusztus 2.) 7–8.

²⁸ A megfogalmazás alapján úgy vélem, hogy a cikk írója ismerhette a környezettanulmányokat.

valóságosnál, és az is kiderül, hogy lopásért már kétszer büntették. „Mikor a börtönőr bevezeti remegve áll meg a hosszú asztal előtt és nyugtalanul égő szemmel vizsgálja az arcoat.” A hozzá intézett kérdésekre csak röviden válaszolt „úgy tünteti fel magát, mint aki nem bírja a sértést, hazugságot”. Gyűlölettel beszélt anyjáról, testvéreiről, de amikor megkérdezték, utálja-e őket, nemleges választ adott. Állítása szerint gyűlölni nem, csak megvetni tudott, már gyerekkorában is megtorolta, ha bántották. Börtönolvasmányaira emlékezett, ezekről hajlandó is volt beszélni.²⁹

Elmondása alapján azért ölte meg a gazdasszonyát, mert az megütötte, de valószínű, hogy a verés mellett egyéb sérelmek is előidézték a gyilkosságot. A gazdasszony ugyanis rájött, hogy cselédje selyemfüggönyt lopott tőle. Az egyszeri lebukás is azzal a veszéllyel járt, hogy a szolgálót tolvajnak tartják, az alkalmi botlást bevett gyakorlatnak, ismétlődő viselkedésnek gondolják a háziak, és feljelentést tesznek. Az efféle incidens a cselédlány egzisztenciáját, egész addig felépített életét veszélyeztethette. Az is lehet, hogy az Anna ellen felhozott vádak igazságtalanok és túlzók voltak. Akármilyen történet, egy drámai pillanatban, dühében és keserűségében baltát ragadott. „Tagadja a rábizonyított lopásokat, tagadja, hogy ölni akart. Ha egyszer kiszabadulna gyermekkertésznő [óvónő] akarna lenni.”³⁰

Anna³¹ a gyilkosság elkövetésekor 28 éves hajadon, 1891-ben született egy ausztriai városban.³² Édesanyját Peppinek Flórának hívták. Vallását tekintve római katolikus.³³ A Budapesti Forradalmi Törvényszék 1919. június 12-én kötél halálra ítélte, de az ítéletet feltehetőleg nem hajtották végre, mivel az 1920. január 24-i bejegyzés szerint a Szerb utcai fogházba szállították a lányt,³⁴ 1920-ban a sajtó még mindig cikkezett a nagy port vert gyilkosságról, a sajtó szerint a budapesti Forradalmi Törvényszék formai okokból megsemmisítette a halálos ítéletet, mire az új eljárás kezdetét vette volna, addigra a Kommün már megbukott. A budapesti Államügyészség vette át az ügyet.³⁵ Életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték a cselédet. Annát a márianosztrai börtönbe szállították át. A fentiek mellett a Budapesti Forradalmi Törvényszék és a Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék 1919-es mutatókönyvében is megtalálhatjuk Schmidt Anna nevét, sajnálatos módon környezettanulmánya, illetve peranyaga nem maradt fenn. A Tanácsköztársaság idején történt az eset, így rendelkezésre álló sajtó is meglehetősen hiányos. A sajtó 1922-ig cikkezett a gyilkos cselédről. Az *Est* 1922. szeptember 2. számában arról tudósítja olvasóit, hogy a gyilkos cseléd megszökött börtönéből. Hetekig nyomoztak a nő

²⁹ Bűn vagy társadalmi hatás. *Vörös Újság* (1919. augusztus 2.) 7–8.

³⁰ Uo.

³¹ Schmidt Anna feltételezett külseje a fogolytörzskönyve alapján írható le. A feljegyzés szerint 166 cm magas volt, testes, arca hosszúkás, arcszíne egészséges. Haja, szeme barna, homloka magas, orra rendes, álla kerek, fogsora hiányos volt. Hat elemit végzett. Foglalkozását tekintve gyermeknevelő (feltehetőleg ezért akart gyermekkertésznő lenni), háztartásbeli alkalmazott. A fogolytörzskönyvekről érdemes tudni, hogy olykor teljesen fals adatokat tartalmaznak, hiszen bemonadás alapján történt az adatfelvétel, illetve az adatot felvevők sem mindig vették komolyan a feladatot, így mi sem tudhatjuk pontosan, hogyan is nézhetett ki Anna.

³² Schmidt Anna születési anyakönyvét nem találtam meg és a fogolytörzskönyvben megjelölt várost, Hovensdorfort sem, feltételezhetjük, hogy elírás történt, vagy rossz nevet diktált be a nő.

³³ Schmidt Anna fogolytörzskönyve. BFL XVI. 3.–1919–2392.

³⁴ Schmidt Anna fogolytörzskönyve. BFL XVI. 3.–1919–2392.

³⁵ *Népszava* (1920. január 23.) 5.

után, mígnem nyomára akadtak. Csavargás miatt előállították Mátyás Józsefnét, aki Damjanich utcában Nagy Pál nevű házmesternél szolgált, majd a Dob utcában szakácsnőként tevékenykedett. Tagadta, hogy ő lenne Schmidt Anna, de a rendőrség nyilvántartásában szerepelt arcképpel és ujjlenyomattal együtt. A nő végül kénytelen volt mindent bevallani, állítása szerint a márianosztrai jegyzőhöz helyezték alkalmazásba, ekkor szökött meg, majd elment Budapestre, ahol több háznál is szolgált hamis papírokkal. Taktikája az volt, hogy kisebb-nagyobb lopásokat követett el, majd felmondta szolgálatát.³⁶ Tovább bonyolódik a történet. A *8 Órai Újság* szerint egy improvizált kaptak el. Mátyás Józsefné született Bartók Vera Schmidt Annával ült egy cellában Márianosztrán. Anna elpanaszolta életét a nőnek, aki szabadulását követően toloncházakban tengődött. Véget akart vetni életének, mivel önkezeléssel nem mert. Mátyásné a fegyházban „*azt a fantasztikus mesét hallotta, hogy az életfogytiglani fegyházra ítélt rabokat, ha a fegyintézetből megszöknek és újra elfogják őket felakasztják.*”³⁷ Daktiloszkópiai vizsgálat útján a rendőrség megállapította, hogy a nő nem azonos Schmidt Annával, csak egy improvizátor.³⁸ Feltételezhetjük, hogy a szökés és az improvizátor Anna után már nem írnak az ügyről az újságok. Schmidt Anna valószínűleg Márianosztrán halhatott meg.

A másik, hasonlóan súlyos büntetettel vádolt elkövető, Kovács Magdolna. A cselédlány 1919. február 25-én a Népszínház utca 28-as³⁹ számú, kétemeletes bérház egyik emeleti lakásának hálósobájában követett el gyilkosságot.⁴⁰ A jómódú magánzónót, Basch Lajosné, leánykori nevén Fürst Etelt, egy kávéházi ügynök és fuvarvállalkozó 56 éves feleségét kegyetlenül, kézi baltával megölte. „*Tíz óra után pár perccel történt, hogy vérbeborult arccal, éktelen jajgatással rohant ki a ház folyosójára Kovács Magdolna, az asszony 38 éves cselédje, arcán, kezén patakozott a vér, karján harapások nyomai.*”⁴¹ Magdolna jajveszékelésére Pesch Marika, 16 éves háztartási alkalmazott Stadinger Imréhez, az épp a közelben szolgálatot teljesítő őrszemhez rohant segítségért.

A helyszínrre először a Magda István vezetése alatt álló csoport, a *Népszava* szerkesztőségének öt tagja érkezett meg. Azonnal lezárták a büntett helyszínéül szolgáló épületet.⁴² A rendőr felrohant az emeletre, és berontott Basch Lajos háromszobás polgári lakásába. Az áldozat ekkor már a hálóban feküdt.⁴³ „*Az ötvenhat éves asszony fején fejszecsapásoktól származó rettenetes nyílások tátongtak, de az asszony még élt. A szoba padlója és fala vérfoltokkal volt borítva s a szobában irtózatossá dulakodás nyoma látszott, amit a mindenfelé szerteszét heverő hajcsomók is bizonyítottak.*”⁴⁴ A rend őreinek első dolga volt mentőt hívni, de mire a segítség megérkezett, Fürst Etel már halott volt.

³⁶ Az *Est* (1922. szeptember 2.) 3; Az *Újság* (1922. szeptember 2.) 4.

³⁷ *8 Órai Újság* (1922. szeptember 2.) 3. A sajtó a Népszínház utcát jelöli meg a gyilkosság helyszínéül a Báthory utca helyett. A Népszínház utcában Kovács Magdolna gyilkolt.

³⁸ *8 Órai Újság* (1922. szeptember 2.) 3.

³⁹ 1874-től nevezik Népszínház utcának a Józsefvárosban található utcát. (RADAY, 2013. 439.)

⁴⁰ Kovács Magdolna fogolytörzskönyve. BFL VII. 102. a.-1919.-813.

⁴¹ *Friss Újság* (1919. február 26.) 1-2.

⁴² *8 Órai Újság* (1919. február 26.) 3.

⁴³ *Friss Újság* (1919. február 26.). 1-2; *Budapesti Hírlap* (1919. február 26.) 4-5; *8 Órai Újság* (1919. február 26.) 3.

⁴⁴ *Budapesti Hírlap* (1919. február 26.) 4-5.

A rendőr a szolgálot és a szomszédokat még a helyszínen kihallgatta.⁴⁵ A cseléd „meglehetősen kusza mondatokban, elmondotta, hogy két fiatalember; egy civil és egy katonával rátámadtak a konyhában. Ő – a lány – egy ütéstől elszedült s mire magához tért, az asszonyt már meggyilkolták. Ezt vallotta Kovács Magdolna, akin sok volt a vér és a keze sérült volt.”⁴⁶ A szomszédok közül először Krausz Zsigmondnét hallgatták ki, a nő elmondása alapján délelőtt fél tizenegy körül egy 22–24 évesnek látszó suhanc csöngetett be hozzá Basch urat keresve. Krauszné tudatta a nem várt látogatóval, hogy Basch úrék a másik lakásban élnek. Ezt követően a váratlan vendég a cseléd után érdeklődött; Krauszné jó szomszédként teljeskörű tájékoztatást adott.⁴⁷ Sárközy detektívőnök-helyettes és emberei⁴⁸ a megérkezésüket követően rögvest hozzáfogtak a helyszíni szemléhez.⁴⁹ A zavarodott cselédlány a sötét előszobában gubbasztott: „a leány véresen, félájultan ült a sötét előszobában egy széken, mellette a mentők, akik sebeit bekötözték, s a szomszéd lakások összecsozdult népsége”.⁵⁰ A bűntény színhelyén megtalálták az áldozatot:

„A hálószobában ott feküdt az asszony rettenetesen összevert hullája. Fején baltacsapástól származó tátongó, hatalmas szakadt seb, arcát teljesen elborította a patakzó vér, körül a szőnyegen kilocsant agyvelőrészek, néhány, a dulakodás hevében kitépett hajfürt, a baltacsapás nyomán kiszakadt törmelékcsontok s a balta meg egy konyhakés.”⁵¹

A nyomozás gyorsan, mintegy fél óra múltán eredményt hozott.

A kutakodás során fény derült a gyilkosság előzményeire. A bűntény elkövetésének napján Magdolna a Népszínház utca túlsó oldalán található Magyar Agrár és Járadékbank egyik fiókjában 7,000 koronás bankbetétből 20,000 korona készpénzt akart felvenni. Feltehetőleg azért ennyit, mert analfabéta volt, és nem tudta elolvasni a betétkönyvön feltüntetett pontos összeget.⁵² A lány azt hazudta a hivatalnokoknak, hogy az asszonya otthon fekszik betegen, ezért őt küldte maga helyett a bankba. Az alkalmazottak gyanút fogtak, kérdőre vonták, majd abban egyeztek meg, hogy a délután folyamán dr. Halasi Gyula pénztáros és Janovicz hivatalnok kiszállítják a pénzt Baschné otthonába.

Magdolna bizonyosan nagyon rémült volt, érezte, hogy hibát követett el a bankban. Amikor hazaért, azonnal átszaladt a szomszédokhoz, Bartalovicsékhoz. Elbeszélte a történetet, miszerint talált egy takarékkönyvet, amelyből ő 20,000 koronát akart felvenni, és azt is, hogy nem kapta meg a pénzt. Nyilván megnyugtatóra vágyott.⁵³ Nem tudjuk, Bartalovicsék pontosan hogyan reagáltak a különös históriára, Magdolna mindenesetre hazament, és nekifogott a házimunkának. Éppen begyújtott, amikor gazdasszonya hazaért, és ingerülten kérdőre vonta, hol

⁴⁵ *Friss Ujság* (1919. február 26.) 1–2; *Budapesti Hírlap* (1919. február 26.) 4–5.

⁴⁶ *Friss Ujság* (1919. február 26.) 1–2.

⁴⁷ *Budapesti Hírlap* (1919. február 26.) 4–5.

⁴⁸ *Az Est* (1919. február 26.) 6.

⁴⁹ *Friss Ujság* (1919. február 26.) 1–2.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

⁵² *Friss Ujság* (1919. február 26.) 1–2; *Budapesti Hírlap* (1919. február 26.) 4–5.

⁵³ Kovács Magdolna és Fehér József pere. 3546/1919.

késlekedett. Baschné szidalmazni kezdte Magdát, mire az amúgy is feszült és izgatott cselédlány elvesztette a fejét. Ádáz szóváltás robbant ki a két nő között.⁵⁴ Magdolna a kezében lévő baltával lesújtott gazdasszonyára, aki döbbenetéből felocsúdva kiragadta cselédje kezéből az immár gyilkos fegyvert. Valamelyikük egy konyhakést is felkapott, a szoba pillanatokon belül mészárszékhez vált hasonlatossá, s „*kettejük között élet-halál harc fejlődött ki*”.⁵⁵ A dulakodásban Magdolna kerekedett felül, kettéhasította a gazdája fejét, de mindeközben ő maga is megsérült, ezért a rabkórházba szállították.⁵⁶ Fehér József, a szerető, ekkor nem volt a házban, sőt a városban sem. Pécssett tartózkodott.⁵⁷

Lévén, hogy a gyilkosság fényes nappal történt, és a szomszédok otthon voltak, a feltehetően erőteljes sikoltozásra többen is a lakásba siettek. A „*percek alatt megtörtént borzalmas merényletnek*”⁵⁸ gyorsan híre kelt. Basch Lajos nevelt fia – *A Nap* szerint az asszony testvére –, Fürst Jenő őrmester a bűntény elkövetése után érkezett haza. Felismerte a gyilkos fegyvereket, a magukénak vallotta a büntett során használt konyhakést és baltát.

A helyszíni kihallgatás során napvilágra került, hogy a „*a cseléd régi tolvaj*”.⁵⁹ Szeretője, Fehér József biztatására évek óta lopott asszonyától, az így szerzett pénzt 8 évvel fiatalabb, kitarzott kedvesének adta. Baschné tudta ezt, de nem mert szólni a lánynak, mert félt fiatal, vehemens udvarlójától.⁶⁰ A kisebb-nagyobb lopásokról Fehér József egyik jó barátja, a falábú Katona Sándor is tudott.⁶¹ Az ominózus reggelen Magdolna a férfi javaslatára látogatta meg a bankot a szekrényből ellopott betétkönyvekkel.⁶²

A cseléd a társadalomban

Anna és Magdolna Budapestre vándorolt cselédek voltak. A főváros a cselédség tekintetében is eltér az ország többi városától; a századfordulótól kezdve Budapest adott otthont a cselédtársadalom legnagyobb részének.⁶³ A házicselédek alkották a legnépesebb női foglalkozási csoportot – a dualizmus korában a budapesti kereső női népesség 39–45%-át képezték, 1927-es adatok szerint 51.610 főt.⁶⁴

Gyáni Gábor szerint a házicselédség a nők nagy tömegei számára – ahogyan másutt is – egy bizonyos életciklust jelentett. Ez a lányok családi közösségből való kiválásával 15 éves kor körül kezdődött, és általában a nők férjhezmenetelével

⁵⁴ Kovács Magdolna és Fehér József pere. 3546/1919.

⁵⁵ *Friss Ujság* (1919. február 26.) 1–2.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ *A Nap* (1919. február 26.) 3; *Budapesti Hírlap* (1919. február 26.) 4–5; *Friss Ujság* (1919. február 26.) 1–2.

⁵⁸ *Friss Ujság* (1919. február 26.) 1–2.

⁵⁹ *A Nap* (1919. február 26.) 3.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ *Budapesti Hírlap* (1919. február 26.) 4–5.

⁶² Uo.

⁶³ GYÁNI, 1983a. 406–409.

⁶⁴ GYÁNI, 1979. 67.

zárult.⁶⁵ A húszas éveiket taposó cselédlányok számára ez az átmeneti időszak meghatározó, hiszen a többnyire faluról érkező lányok leendő házasságuk vagyoni alapját teremtették elő a fizetésükből. Emellett felkészülhettek a házasságban elvárt feladatokra, hiszen a családban betöltött későbbi szerepükhöz szükséges ismereteket is ekkor sajátították el.⁶⁶ A cselédkedés természetesnek számított a falusiak számára, értelemszerűen elsősorban azok küldték el lányaikat a nagyvárosba, akik anyagi okokból erre a leginkább rászorultak.

A tömeges cselédnek szegődés jelentős társadalmi változások közepette zajlott, amikor a tradicionális kapcsolatok átalakultak. A változások egyik lényeges eleme, hogy a falusi közegben jellemző családfelfogás, a család mint zárt, termelő, önellátó egység felbomlott, ugyanis a létfenntartást már csak külső anyagi eszközök bevonásával lehetett megoldani.⁶⁷ Ez a cselédség létszámnövekedésének az egyik alapvető oka, ugyanakkor a jelenség komplexebb magyarázatot igényel. Bár a cselédek zöme valóban egy bizonyos életciklusban végzi ezt a munkát, a fiatal lányokon kívül megtalálhatjuk az idősebb korosztály képviselőit is. Az életbe éppen kilépő lányok mellett harmincas, negyvenes éveiket taposó nők is gyarapítják a cseléd-társadalmat. Ők többnyire egyedülálló asszonyok, akik még sosem éltek házasságban, vagy éppen brutális férjüktől menekültek el, és az önálló élethez szükséges anyagi forrást házi szolgálatból próbálták biztosítani saját maguk számára.

A fővárosba vándorló cselédek egy része rövidebb időre, főleg szezonális munkákra szegődött el.⁶⁸ Ugyanakkor a cselédkedés nem feltétlenül jelentett minden nő számára szezonális munkát, olykor évekig, sőt évtizedekig is szolgáltak. Mindezek alapján úgy gondolom, életkoruk szerint két nagyobb csoportra oszthatóak a fővárosi cselédek. Az egyikbe a Gyáni Gábor által is említett, fiatal, idénymunkás cselédlányok tartoznak, míg a másik, a kevesebb figyelmet kapott csoport, amelybe a házassági kort jócskán meghaladó 30–40 éves, sőt, az évtizedekig, akár életük végéig dolgozó cselédek sorolhatóak.⁶⁹

A cselédség története Nyugat-Európában kutatott, elsősorban Angliában és Franciaországban jól feldolgozott témának számít. A globális szemléletnek, és posztkolonialista történetírásnak köszönhetően a cselédségkutatás kiterjedt az egykori gyarmatbirodalmakra is. A Nyugaton zajló munkásságtörténeti kutatások összekapcsolódtak a társadalmi nemek (*gender*) kutatásával, így nagy hangsúlyt kapott a cselédség története is. A társadalmi nemek története mint kutatási terület a feminizmus második hullámának nyomán, a nők jogaiért való harcból nőtt ki az 1960-as években. Az 1960-as, 1970-es években a hagyományos klasszikus marxi osztályfogalommal kapcsolatban egyre több kétely merült fel a társadalomtudósok körében, ugyanakkor új kategóriák kerültek előtérbe. A társadalmi nemeket kutató történetírás hangsúlyt helyez a nemek viszonyának elemzésére, emellett a női és férfi identitás jelentésének változására – a család, a szexualitás, a hatalom, illetve a nyilvános és a publikus szféra összefüggésében.

⁶⁵ GYÁNI, 1981. 13. és ILLYEFALVI, 1930. 663.

⁶⁶ GYÁNI, 1983a. 406.

⁶⁷ GYÁNI, 1979. 72–73. és GYÁNI, 1981. 13.

⁶⁸ GYÁNI, 1983a. 407–410.

⁶⁹ ILLYEFALVI, 1927. 663–664. Az itt szereplő adatok is a több korcsoport létét támasztják alá.

Ebben a szellemi környezetben, és az új kutatási érdeklődéstől hajtva fedezték fel a történészek a cselédséget mint a társadalmi nemek szempontjából releváns csoportot. Angliában és Franciaországban a cselédségről szóló alapművek a hetvenes-nyolcvanas években láttak napvilágot. Ezekben a munkákban általában kvantitatív megközelítést alkalmaztak a szerzők, a cselédség mobilitását, munkaviszonyait, élethelyzetét elemezték. A történészek az Annales-iskola hatására mentalitástörténeti szempontokat is figyelembe vettek. Az ebben az időszakban született monográfiákra általában jellemző a makroszintű vizsgálódás, csupán egy-egy történet elbeszélésekor vállalkoztak léptékváltásra a kutatók.

A recens történetírói fordulatok természetesen hatást gyakoroltak a cselédség kutatására is. A 2000-es éveket követően több olyan elemzéssel is találkozhatunk, amelyek kitérnek például a cselédség identitásképződésének problémájára. Szintén közkedvelt és feldolgozott területnek számít a nyugati történetírásban a cselédség irodalmi és filmes reprezentációjának vizsgálata. Az utóbbi években publikált, cselédséggel kapcsolatos munkákban szinte kivétel nélkül megemlítik az érzelmeket, mint a megértés fontos tényezőit, a cselekedetek alapvető mozgatórugóit. Az érzelmelek története (*history of emotions*) új, mind kedveltebb történetírói nézőpont. A téma egyik jelentős kutatója, Jan Plamper szerint az érzelmelek kiemelten fontosak, hiszen befolyásolják az eseményeket, sőt úgy is fogalmazhatunk, hogy az érzelmelek „írják a történelmet”, történelemformáló szerepük van, így létjogosultságuk vitathatatlan a történetírásban.⁷⁰ Ez az intimitásra, személyességre hangsúlyt helyező megközelítés lehetővé teszi új kérdések felvetését. Ezek közé tartozik egy érzékeny, ugyanakkor kardinális probléma, az ellentmondásos cseléd-gazda viszony újraértelmezése, vagy a cselédség önmeghatározása.

A nyugati cselédség történetének nagy figyelmet szenteltek a kutatók, ez részben a társadalomtörténeti hagyományokkal magyarázható, részben pedig azzal, hogy a cselédség tekintélyes demográfiai súllyal bírt a nyugati társadalmakban. A külföldi szakirodalom a cselédek társadalmi háttérét, házasságkötését, szexuális kiszolgáltatottságát és házasságkötési szokásait vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a szerencsés frigynek köszönhetően az érintettek gyakorta emelkedtek magasabb társadalmi osztályokba.⁷¹ Előfordult, hogy a család taníttatta a szolgálat, vagy munkavégzés közben szerzett alapos tudást a középosztályi életről, mindenesetre az derült ki a szerzők számára, hogy számos cseléd az eredeti tevékenységéhez képest magasabb státuszú munkát is el tud végezni. Összehasonlították a cselédek és egyéb állásokat betöltő nők bérezését. A legfeltűnőbb különbség, hogy a cselédek előre meghatározott, fix havi összeget kaptak, míg más női munkások fizetése ingadozott. A kutatások kitérnek a cselédnek szegődő nők szexuális kiszolgáltatottságára is, illetve arra is, hogy a cselédség körében sokkal magasabb volt a házasságon kívül született gyermekek aránya, mint más női munkavállalóknál. Emellett az is kiderül az elemzésekből, hogy az érzelmi instabilitás és a gazdasági megfontolások miatt a cseléd lányok egy része prostituálódott.

⁷⁰ Lásd bővebben PLAMPER, 2015.

⁷¹ A teljesség igénye nélkül: POOLEY, 2009; GILES, 2004; STEEDMAN, 2007; TODD, 2009; MARTIN-FUGIER, 1979; VIKSTRÖM, 2004; TÓTH, 1984.

A szerzők többsége⁷² szerint a cselédkedés tradicionális női munkának számított a fiatal nők körében, de a modernizáció során társadalmi bázisa kiszélesedett. A 19. században a falusi fiatal nők számára alternatívát kínált, ezt a mobilitást nevezi az angol történész, Theresa M. McBride háztartási forradalomnak (*domestic revolution*).⁷³ Az első világháború előtti évtizedekben, az 1880–1914 közötti időszakban Nyugat-Európában felszínre kerülnek a cseléd tartással kapcsolatos legfontosabb problémák. A történészek négy olyan témát emelnek ki, amelyek a korabeli közvélemény számára is nyilvánvalók voltak. Az első a cseléd és a munkáltató háttéré közötti különbség, vagy hasonlóság, azaz, hogy a nagy társadalmi különbségek jellemzők, vagy épp ellenkezőleg, az azonos társadalmi csoportba tartozás. A második a motiváció és a stratégiák alkalmazása mindkét fél esetében, ebbe beletartozik a házassági, illetve „viselkedési” stratégia is. A harmadik téma, amelyet szociális interakciókon keresztül vizsgálnak, a munkaadó otthona és a szolgálat körülményei. Végül, a 19. század végén kialakult válságot emlegetik a kortársak, amikor arról beszélnek, hogy a cselédek jogokat követelnek maguknak és öntudatra ébredtek.⁷⁴

Összességében elmondhatjuk, hogy a brit, francia, német területeken és az Osztrák-Magyar Monarchia tartományaiban dolgozó cselédekkel foglalkozó történeti elemzések sokrétűek, változatos kérdésfelvetéseket és hipotéziseket tartalmaznak.⁷⁵ A forráshasználat is komplex, a statisztikák mellett a témában kutató szakemberek gyakran fordultak egodokumentumokhoz.

A vizsgálatok nagyon sokfelől érintik a cselédproblémát, kiterjednek a demográfiai változásokra, a munkavégzés feltételeire, motivációkra, életútelemzésekre, a cselédek és gazdáik között feszülő osztálykülönbségekre, vagy éppen ennek az ellenkezőjére, az érzelmi komponensre és az identitáskérdésekre – csakhogy hozzávetőleges felsorolást adjunk. A cselédkedés Nyugat-Európában 1880 körül érte el társadalmi csúcspontját, amikor a tömeges migráció ugyan lezárult, ám a hatása érzékelhető maradt. Az 1914 előtti generáció színes és elkerülhetetlen tapasztalata volt a szolgálati idő.⁷⁶ A cselédekkel foglalkozó irodalom kérdésfelvetéseiben és módszertanában nagyon szerteágazó, ezért nehéz feladat valamilyen szintű koherens képet adni a szövegekről. Nem, vagy csak esetlegesen kötik az általuk vizsgált jelenségeket a polgárosodás, az urbanizáció vagy az iparosodás folyamatához. Országoként eltérő fejlődési sémák és problémák bontakoznak ki. Ennek következtében lehetetlen áttekintő portrét készíteni, általános következtetéseket levonni az európai, az észak-amerikai – újabban a posztkolonialista történetírás megerősítésének köszönhetően – a gyarmatbirodalmak háztartási alkalmazottairól.

Visszatérve a budapesti cselédség történetének feltárásához, a cselédekkel kapcsolatos legfontosabb kérdések, problémák feltérképezéséhez levéltári és

⁷² A teljesség igénye nélkül: McBRIDE, 1974; PROCHASKA, 1981; POOLEY, 2009; GILES, 2004; ROBERTS, 1990; WIERLING, 1982; MARTIN-FUGIER, 1979.

⁷³ Lásd bővebben McBRIDE, 1974.

⁷⁴ POOLEY, 2009. 407.

⁷⁵ Lásd bővebben DAVIDOFF–HALL, 2002; POOLEY, 2009; McBRIDE, 1974; PROCHASKA, 1981; GILES, 2004; STEEDMAN, 2007; DELAP, 2011; LIGH, 2008; TODD, 2009; WIERLING, 1982; EVANS, 1976; SCHLEGEL, 1983; MARTIN-FUGIER, 1979; FUCH-KEPPER, 1989; CORBIN, 1996; VIKSTRÖM, 2004; FIALOVÁ 2004; HAYES, 1997; LYNC-BRENNAN, 2014; DODGE, 1999; DUDDEN, 1989.

⁷⁶ McBRIDE, 1974. 75.

sajtóforrások egyaránt a rendelkezésünkre állnak. A korabeli lapok⁷⁷ alapján az a benyomásunk támad, hogy a kortársakat ugyancsak foglalkoztatta a cselédek helyzete, nehéz életkörülményeik, valószínűleg ezzel magyarázható az ekkoriban keletkezett szöösszetétel, a *cselédmizéria* gyakori használata. A kifejezés összetett fogalom, a cselédekkel kapcsolatos mindennemű nehézség, teendő, körülmény a részét képezi; magában foglalja a cseléd és gazdája közötti feszült viszonyt, de jelenti a cselédek jogait, cselédközvetítést, cselédkriminalitást, betegséglelyezést és önművelést is.

A faluról felkerült fiatal lányok életéből eltűnt az erkölcsi védőhálóként funkcionáló család és a nagyvárosi környezetben szexuálisan szabadabb világba csöppenetek.⁷⁸ A szülői felügyelet alól kikerülve, a jóval szabadosabb nagyvárosban találták magukat, ráadásul egyedül. A metropoliszban a cseléd lányok sokszor engedtek a kísértésnek, vagy éppen tudatosan próbáltak javítani a helyzetükön. Házassági ajánlat reményében azt hihették, ha kielégítik udvarlójuk igényeit, későbbi életük biztosítva lesz. Az egyik főhősnő, Kovács Magdolna életútja is azt mutatja, hogy egy nő számára a korban a házasság jelentette az egyetlen elfogadható életformát. A házasság intézménye biztosította a presztízst és az anyagi biztonságot. A metropolisszá váló Budapesten nem volt könnyű párra lelteni, főképp nem a cseléd lányoknak, akiknek magánélete és munkája nem különült el egymástól. Csupán a vasárnap délutánjuk volt szabad, ekkor ismerkedhettek meg férfiakkal a pályaudvarok környékén, cselédkorzókön, a Városligetben.⁷⁹ Emellett kedvelt forma volt az újságokban közreadott társkereső hirdetések segítségével történő ismerkedés is. Ez utóbbi a századfordulós nagyvárosi társadalomban elterjedt gyakorlatnak számított, sokan ezen a kommunikációs csatornán keresztül szereztek partnert, vagy éppen állást. A házasodni vágyó nők és férfiak az újságok *Házasság* című rovatában adhatták fel társkereső hirdetéseiket. A leendő cseléd lányok is a különböző budapesti hírlapok segítségével találhattak maguknak megfelelő állást. A szerkesztők „cselédet keres”; „cselédnek ajánlkozik” címmel külön rovatokat indítottak.

Tábori Kornél és Székely Vladimir, az újságíró és a rendőrfogalmazó, akik számos nagyvárosi jelenségre, budapesti rejtelemre hívták fel a figyelmet olvasmányos, népszerűsítő füzetekben, hangsúlyozzák az újságok kínálta társkeresés buktatóit. A szerzőpáros szerint a szakácsnők és cseléd lányok kiemelten veszélyeztetettek. A cselédek hosszú évek munkájával összekuporgatják a hozományt, majd egy házasságszédelgő karjai között kötnek ki. Táboriék véleménye szerint „minden ilyen nőnek titkos álma, hogy saját tűzhelye mellett szorgoskodjék, ahol nem kell a nagysága perléseitől tartani...”⁸⁰ A leírásból megismerhetjük a házasságszédelgők módszerét:

„A vőlegényjelölt csábos színben festi ki előtte a jövőt. Jól keres – mondja – de szeretné magát önállósítani. Egy kis boltot nyitna, csak pár száz forint kellene hozzá. Minekutána a kellő számban elfogyasztott sörös kriplik ékes tanúsága mellett az eljegyzés is megtörtént

⁷⁷ Például *Cselédújság, Az Est, A Nap, Népszava* stb., de a korabeli sajtót olvasva bárhol előjöhethetnek a cselédekhez köthető problémák.

⁷⁸ GYÁNI, 1983b. 98.

⁷⁹ GYÁNI, 1983b. 104–105.

⁸⁰ TÁBORI-SZÉKELY, 1908. 55–56.

a boldog cselédlány szívesen odaadja „vőlegényének” a pénzét és csak akkor ocsúdik föl, mikor az hirtelen eltűnik a látóhatárról.”⁸¹

A házasságszédelgőket a nők hirdetések útján ismerhették meg. A szerzőpáros munkái előítéletesek, sztereotípiákra építenek, ugyanakkor közismert a már korábban is említett házasságszédelgő, Kiss Béla cinkotai bádogosmester története, aki nemcsak elcsábította, de meg is gyilkolta az áldozatait.⁸²

Gyáni Gábor szerint a munkát kereső cselédek általában a *Friss Újság* lapjait böngészték. Kiss Béla is a *Friss Újság* apróhirdetési között „vadászott a házasságkereső nőkre”.⁸³ Jeligeje a „szilveszterkor házasodunk”, jó ötletnek bizonyult, szép számmal akadtak érdeklődők.⁸⁴ A hirdetések tanulmányozásakor számos intelligens, házasodni vágyó iparoslegénnyel találkozhatunk, akik többnyire cselédlányt keresnek feleségnek, állítólag boldog családi életre vágnak, de nem kizárt, hogy csupán a nők megtakarított pénzét akarják kicsalni.

A következő hirdetések jól szemléltetik a helyzetet:

„28 éves vidéki iparos nőül venné azon szobaleányt vagy szakácsnét, ki csekély hozománnyal rendelkezik „Szóke” jelige.”⁸⁵

„Szerelő-bádogos nőszülni óhajtana egy tisztességes hajadonnal, kinek 600 frt hozománya van, biztos jövő, házmesteri állás elnyerésért. „Szerelő” jelige”⁸⁶

„Nőszülés céljából megismerkednék jobb, fiatal szakácsnéval, kinek pár száz korona hozománya és jó szíve van. Levelek Intelligens iparos jeligével.”⁸⁷

„Nőszülni óhajt 30 éves iparos, ki jelenleg a fővárosban tartózkodik, keres 2000 koronával rendelkező nőt, hogy 2400 frt évi biztos jövedelmű üzletet átvehessen „Becsületes iparos” jelige alatt.”⁸⁸

Már a korabeli hazai sajtóorgánumok és a külföldi lapok⁸⁹ is hangsúlyozták, hogy az áldozatok szinte mindannyian idősödő, házasságra vágyó nők. Kiss Béláról mondja *A Nap* munkatársa: „kétségtelen, hogy a gyilkosnak csaknem valamennyi nő

⁸¹ TÁBORI-SZÉKELY, 1908. 56.

⁸² Kiss Béla feltehetőleg a századfordulótól kezdve verte át a házasodni vágyó nőket. A fővárosból Cinkotára költözve is folytatta tevékenységét. A *Friss Újság*ban adta fel társkereső hirdetéseit, amelyekben nem túl fiatal, pénzzel rendelkező nőt keresett. Nők tucatjai jelentkeztek a bádogosnál. Kiss elcsábította a lányokat, eljegyezte őket, Amerikába való kivándorlással hitegette őket, majd mikor pénzüket kicsalta, segédjével, Nagy Jánossal megölte és bádoghordóba rakta a testeket. A gyilkosságokra 1916 májusában derült fény. Kiss elesett a fronton, így nem vonhatták felelősségre. Segédjét felmentették.

⁸³ *A Nap* (1916. május 14.) 2–3.

⁸⁴ *A Nap* (1916. május 17.) 3.

⁸⁵ *Friss Újság* (1905. augusztus 10.) 5.

⁸⁶ *Friss Újság* (1905. szeptember 7.) 6.

⁸⁷ *Friss Újság* (1905. augusztus 5.) 5.

⁸⁸ *Friss Újság* (1905. július 22.) 7.

⁸⁹ Például *Le Matin*, *Petit Journal*.

ismerőse kisebb intelligenciájú lehetett és huszonnégy évesnél idősebb, vagyis olyan korú, amikor a férjhez menési vágy fokozottan kifejlődik a nőben, egyben erős a titoktartási ösztön is, attól való félelemben, hogy a remélt vőlegényt más esetleg elcsábítja”.⁹⁰

A *Népszava* hasábjain a következőket olvashatjuk: „A társadalmi rendszer, amelynek kiválósága alatt nyögnek mindazok, akik nem tartoznak a felső tízezrek közé, a nők tízezreit készíti arra, hogy ilyen módon fogjanak férjet”, így az sem véletlen, hogy a „tisztességes, jómódú cinkotai iparos” apróhirdetéseire szobalányok és szakácsnők vitték el a lefüggönyözött lakásba összekuporgatott pénzcsekjüket”.⁹¹ A *Népszava* újságírója az egyik életben maradt exmenyasszonyt arról faggatta, miért adott pénzt a gyilkosnak. A nő csupán annyit válaszolt: „Istenem, azért kuporgattam, hogy férjhez mehessek!”⁹² A nők természetes vágya a férjhez menés, családalapítás, ami háborús helyzetben igen nehéz, ezért megelégszenek a boldogság ígéretével.⁹³ Az áldozatokat az *Alkotmány* is a cselédség soraiból származtatta „Kiss cinkotai lakásán nagyszámú levelet, levelezőlapot foglalt le az ügyészség, többnyire cselédnők, munkásnők ákom-bákom írásait” – de azért hozzátették, hogy „voltak közöttük intelligensebb nők keze írásaira vallók is”.⁹⁴ Kosztolányi újságíróként csak annyit jegyzett meg „mind csupa szerelmes levél érdes cselédírással”.⁹⁵ Századfordulás problémával találkozhatunk: a fővárosba az új élet reményével bevándorló fiatal lányok tömegesen keresnek maguknak férjet hirdetések útján.

A cselédek természetesen nemcsak sorozatgyilkosságok kapcsán jelennek meg a sajtóban, ez ugyanis kifejezetten extrém esetnek minősül. A „cselédmizériáról” élénk diskurzust folytat a publikum, ide sorolhatjuk a gazda–cseléd viszonyt, a cselédképzést, a cselédkerítők és ezen belül a prostitúció problematikáját. A felsorolt nehézségek a sajtóban, szépirodalomban és az egyesületi évkönyvekben egyaránt felbukkannak.

A cseléd és gazdája közötti feszültséget, amit a privát és munkahelyi szféra egybeolvadásával együtt járó feszültségek is generáltak, illetve a nagyon erős patriarkális viszonyt, a társadalmi különbségeket a cselédlány nap mint nap érezte. Kosztolányi Dezső Édes Annája gazdaggyilkossággal szabadította fel magát elviselhetetlen sorsa alól. A gazda–cseléd viszony feszültségeit a korszak egyesületei (Mártha Egyesület, lapjuk a *Cselédotthon*, Lórántffy Zsuzsanna Egyesület, lapjuk az *Olajág*) is érzékelték. A sokat emlegetett cselédmizériát különböző módszerekkel próbálták orvosolni, a cselédek számára jobb szociálpolitikai helyzetet kívántak teremteni. Munkámban nem térek ki ezekre, hiszen Gyáni Gábor összefoglalja ezen szervezetek működését, céljait.⁹⁶

A cseléd-társadalom sajátos, belső hierarchiával rendelkezett, amelyet a megszerzett tudás, és az eszerint megállapított bérek alapján lehetett felállítani. A társadalmi piramis alján a legképzetlenebbeknek számító mindeneselek, mosogatólányok, gyermeklányok álltak, őket követték a dekoratív megjelenésű, speciális szolgáltatásokat

⁹⁰ *A Nap* (1916. május 13.) 3–4.

⁹¹ Uo.

⁹² *Népszava* (1916. május 13.) 1.

⁹³ Uo.

⁹⁴ *Alkotmány* (1916. május 13.) 6–7.

⁹⁵ *Világ* (1916. május 11.) 5–6.

⁹⁶ GYÁNI, 1983b. 229–231.

ellátó szobalányok, dajkák, házikisasszonyok, házvezetők. Végezetül a hierarchia csúcsán a magas szintű szaktudással rendelkező szakácsnők, nevelők, kormornák találhatók. A századfordulón a havi keresetek a hierarchiában betöltött pozíciók szerint alakultak. A mindenesek havi bére 15–25, a szobalányoké 25–30, a szakácsnőké 30–35 korona között mozgott. A korszakban a cselédkezés az egyik legrosszabbul fizetett foglalkozásnak számított, annak ellenére, hogy fix jövedelmük volt, mindemellett fontos megjegyezni, hogy a szállást és az ellátást a munkaadó állta, így a cselédlány a fizetését félretehette a későbbi életére. A fizetést kiegészítette a természetbeni ellátás, ami általában az élelmezést és a szállást jelentette, de időnként a ruházatról is a munkaadó gondoskodott.⁹⁷

A házicselédék mozgását nehéz volt nyomon követni, mert folyamatosan változtatták a helyüket, családról családra vándoroltak, ezért olykor a falun élő családtagjaik sem tudták, hogy pontosan hol szolgálnak. A cselédek migrációja idézi elő a munkaerőpiac fluktuációját, képlékenységét. Ennek a migrációnak köszönhetően rövid idő alatt kicserélődött a cselédség.⁹⁸ A népesség dinamikus növekedése és a cselédség bővülése 1910-ig egyensúlyban van, majd az első világháborút követően ez a növekedés megtorpan és hanyatlani kezd.⁹⁹

Cselédség a Tanácsköztársaság idején: a háztartási munkásnő megjelenése

Eseteim a Tanácsköztársaság hónapjaiban játszódnak, ezért indokolt az elemzésben kitérni arra, hogyan alakul át, pontosabban, hogyan akarták átalakítani a cseléd szerepét ebben a kritikus időszakban. A Kommün idején a hagyományos cselédet felváltja az ún. háztartási munkásnő, s minthogy a szakirodalom ezzel a sajátos átváltozással nemigen foglalkozik, szeretném röviden bemutatni a jelenséget. Jelen dolgozatban a *Háztartási Munkásnő* című lapot veszem górcső alá, fontos megjegyezni, hogy sem a Kommün előtt, sem a bukás után nem volt ilyen című újság, amely az (egykori) cselédek rétegét kívánta megszólítani. A *Háztartási Munkásnő* három számot élt meg. Főszerkesztője Horváth Katica volt, akiről nem találtam semmi érdemi információt.

Az 1918–19-es forradalmak a cselédek életében is változásokat idéztek elő. Az SZDP Háztartási Munkásnők Szakosztálya 1918 decemberében tartott gyűlésének határozati javaslatait megküldte Kunfi Zsigmond népjóléti miniszternek. A javaslatok között szerepelt a házicselédék új megnevezése: háztartási munkásnő. Az egykori cselédeket arra kötelezték, hogy belépjenek az éppen alakuló Háztartási Munkásnők Országos Szakszervezetébe, illetve a Szociáldemokrata Pártba. A Tanácsköztársaság kikiáltását követően létrejött a Háztartási Munkások és Munkásnők Országos Szövetsége, amely a cselédség első önálló szakmai szervezeteként működött. 1919. július 15-én a Forradalmi Kormányzótanács rendeleti úton

⁹⁷ GYÁNI, 1983b. 95–102.

⁹⁸ GYÁNI, 1983a. 404–405.

⁹⁹ GYÁNI, 1983b. 24–30.

létrehozta a háztartási alkalmazottak csoportját. Megszüntették a cselédkönyvet, előírták, hogy 16 év alatti lányok nem vállalhatnak munkát, és szabályozták a cselédek munkaidejét. A napi munkaidőt 10 órában határozták meg, és évi 15 nap szabadságot tettek kötelezővé a háztartási alkalmazottak számára.¹⁰⁰

1919. január 12-én tartották a háztartási munkásnők alakuló közgyűlésüket, ekkor indították meg szaklapjukat is *Háztartási Munkásnő* címmel. Az első szám a Kommün idején jelent meg, a *Dolgozó Nő* című hetilap folytatásaként. A mélyen átpolitizált és baloldali ideológiával átítatott lap az immáron jogokkal rendelkező cselédreteget kívánta megnyerni az új rendszer számára. A kommunista propaganda mellett a századforduló idejétől folyamatosan terítékre kerülő társadalmi és jogi problémák kaptak helyet a folyóiratban. Ezek között szerepelnek a cselédek jogai, kötelezései, cselédközvetítők, cselédekkel foglalkozó nőegyletek, és az aszimmetrikus munkaadó–munkavállaló kapcsolat.

Négy nagy kérdéskörrel foglalkoznak a szerkesztők: cselédközvetítés, betegségyezés, önművelés és a cselédek jogai. A lap, ahogy azt címe alapján sejteni lehet, elsősorban az újdonsült háztartási munkásnőket kívánta megszólítani. Az első szám programcikke is ezt a célt tűzte ki maga elé: „*Először szólunk hozzátok kicsiny lapunk hasábjain ti szegény, nincstelen cselédek, akik meg voltatok fosztva mind ez ideig emberi jogaitoktól.*”¹⁰¹ A szerzők arra törekedtek, hogy felnyissák az egykori cselédek szemét, ráébresszék őket jogaikra és jogos követeléseikre. A cselédek lelkére kívánt hatni finoman szólva is hatásvadász szavaival Horváth Katica, az egyik szerző, aki feltehetően maga is cselédlányként szolgált proletárdiktatúrát megelőző időkben: „*Ki volt a múltban a cseléd? – igénytelen bútordarab, akinek a nap 24 órájában rendelkezésre kellett állnia gazdájának. Akinek nem volt szabad még gondolkodni sem, akit vásáron meg lehetett venni, akinek nem volt szószólója, nem volt pártfogója más, mint a rendőri cella.*”¹⁰² A negatív múltkép megkonstruálása és az ígéretes, pozitív jövővel való éles szembeállítás tipikus fogás és egyben visszatérő retorika a publikált írásokban.

Az egykori cselédek újdonsült választójoga is visszhangot kapott. A Kommün kikiáltásával „*a jogtalan, a lenézett, a megvetett cselédet is emberi jogokkal ruházta föl a forradalom, mely nem ismer elnyomottabbat az elnyomottnál, mely egyenlővé tesz urat és szolgát, trónokat dönt és jogokat, szabadságot oszt.*”¹⁰³ A Népkormány sajtószabadságot, gyülekezési jogot és választójogot adott a munkásoknak, ennek értelmében minden 24. életévét betöltött írni-olvasni tudó nő szavazhatott. Buchingerné L. Szeréma szerint a cseléd teljesen jogfosztott helyzetben élt. A gazdájának felügyelete alatt állt, cselédkönyve pedig a hatóság felé tette kiszolgáltatottá és ellenőrizhetővé. A szerző szerint a nyomorúságos helyzetért a kapitalista társadalmat terhelte a felelősség, a proletárdiktatúra azonban véget vet a megaláztatásoknak, új időszak kezdődik – sulykolják a szerzők. A jobb jövő záloga, ha az öntudatra ébredt munkavállalók a forradalmi kormány mellett voksolnak.¹⁰⁴ Megfigyelhető,

¹⁰⁰ *Tanácsköztársaság* (1919. július 16.) 1–2. A forradalmi kormányzótanács CXXVIII. számú rendelete.

¹⁰¹ *Háztartási Munkásnő* (1919. március) 1–2.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ BUCHINGERNÉ, 1919. 2.

hogy a problémákat felnagyítják, szélsőségesen ábrázolják az írók, akik egykoron még cselédekként is szolgálhattak.

Az újság még az olvasók figyelmét is felhívja a *cupringerek*, vagyis a cselédközvetítők egykori káros tevékenységére is. Wlach Mária szerint a kerítők a fiatal nőkben egyszerűen pénzkereseti forrást láttak: „csak, mint árut tekintik, ami akkor cserélhető ki, amikor a helyszerző üzletnyeresége ezt megkívánja”.¹⁰⁵ A lap munkatársai ezen a téren is reformot sürgettek. A cselédnek jogában áll látni, hogy kihez, és hova szegődik el, szerződésükre csakis azután kerülhet sor, ha a munkavállaló pontosan tisztában van a feltételekkel.¹⁰⁶ A német mintához hasonlóan a magyar kommunista rendszer is előírta, hogy a háztartási alkalmazottak munkavállalásának feltételeit szerződésben rögzítsék a felek. A dokumentumban kötelezően szerepelnie kellett a bérezésnek, a cseléd lakhelyének, a szobák, családtagok számának és az elvégzendő feladatoknak is. Emellett kötelező jelleggel egy év szolgálati idő után egy hét fizetett szabadság, minden második vasárnap délután három órától, illetve hetenként egy nap délután négy órától kimenő járt a munkavállalónak. A felmondási időt tizennégy napban határozták meg.¹⁰⁷

A betegsegélyezés kérdése is visszatérő problémaként bukkant fel a lapban. A szerkesztők azt követelték, hogy a háztartási munkásnőket is vonják be a betegsegélyezés folyamatába. „Mit láttunk eddig? Ha a háztartási munkásnő beteg, ha terhes állapotban van, ha anya lesz, ha öreg és a sok robottal mi bizony hamar megöregszünk, és hamar elgyöngyülünk, hogy akkor mi történik a háztartási munkásnővel. Ki fog gondoskodni a cselédekről, ha betegek, ha idő előtt megöregednek.”¹⁰⁸ A cselédséget korábban nem tekintették a társadalom és a gazdaság „hasznos” tagjainak, de ez a felfogás az új rendszer bevezetésével megváltozott. A régi világban a cselédek a családhoz tartoztak, de ez házanként eltérő bánásmódot jelentett. Ha bajba kerültek, megbetegedtek, vagy teherbe estek a gazda gondoskodott róluk, ha akart, de ezt semmilyen jogi előírás nem tette kötelezővé. Sokszor ezért nem is került efféle bánásmódra sor, a munkaképtelen cseléd az utcán találta magát. Sokan követtek el emiatt öngyilkosságot, vagy kétségbeesésükben prostitúcióra adták a fejüket – vallja Brandenstein, az egyik cikkíró.¹⁰⁹

A betegsegélyezés kérdéséről a lap áprilisi-májusi számában is találhatunk információt, a *Háztartási Munkásnő* megoldottnak véli a problémát. A kormányzótanács XXI. számú rendeletében a betegség- és balesetbiztosítás kötelezettségét kiterjesztette a cselédekre is.¹¹⁰ A rendelet értelmében a munkásnő a munkásbiztosító pénztár tagja, ingyenes orvosi ellátást, táppénzt kap. A táppénz értéke a napi bér függvénye. Munkásoknál a természetbeni juttatásokat is számításba veszik. A lap nyomatékosan felszólít minden háztartási munkásnőt arra, hogy lépjen be a betegsegélyező pénztárba.¹¹¹

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ WLACH, 1919. 2–3.

¹⁰⁷ BUCHINGERNÉ, 1919. 3–4.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ BRANDSTEIN, 1919. 3–4.

¹¹⁰ *Tanácsköztársaság* (1919. július 16.) A forradalmi kormányzótanács CXXVIII. számú rendelete.

¹¹¹ *Háztartási Munkásnő* (1919 április-május) 5.

A szerzők kifejezetten rossz véleménnyel vannak a korábbi cselédsegítő szövetségekről, a Mártháról¹¹² és a KAOSZ-ról, úgy vélik, hogy az ellenszenv oka az intézményszervezők vallásosságában és társadalmi hovatartozásában kell keresni.

„Két gyűlöletes intézményre emléksziünk vissza, amely kifelé hazug jelszavakkal ámitotta a világot és befelé a kapitalizmus, a háztartási munkásnők elnyomását szolgálta. A Mártha, amelynek vezetősége uri semmittevőkől verbuválódott össze, főcélul tűzte ki, hogy a cselédkérdéssel való foglalkozás leple alatt gyalázatos üzérkedést folytatott a háztartásbeli munkásnők rovására.”¹¹³

A *Háztartási Munkásnő* szerint az úri osztály képviselőit valójában hidegen hagyták a cselédség gondjai, a segítségnyújtás álcája mögé rejtözve saját ügyleteiket próbálták nyélbe ütni. Az újonnan érkezőket a pályaudvarokon várták a szövetség emberei. A Mártha szállót is tartott fenn a munkanélküli cselédlányok számára. A lap szerint erre azért volt szükség, mert a dámák kedvükre válogathattak a falusi, naiv lányok között.

„Ugyan csak ezt a célt szolgálta, de még nagyobb mértékben a Mária otthon, a Katholikus Gazdasszonyok Egyesülete, a Tűzhely és még számtalan ilyen intézmények. A Katholikus Gazdasszonyok szintén cselédközvetítéssel foglalkoztak. Ezt az egyesületet szintén úriasszonyok vezették és dirigálták, azzal a különbséggel, hogy ide a lányokat a Tűzhely-féle egyesület hajtotta fel.”¹¹⁴

A szervezetek a cselédlányokat alázatra, hűségre nevelték, és arra, hogy feltétel nélkül engedelmeskedjenek gazdasszonyuknak. A cselédkérdést vallási alapon kívánták rendezni. A Kommün a munkaügyi népbiztos hatásköre alá vonta a cselédügyet és a cselédség problémáit megoldani óhajtó szervezeteket.¹¹⁵

A folyóirat az önművelést és a tanulást jelölte meg az egykori cselédek társadalmi felemelkedéséhez vezető biztos útként.¹¹⁶ A szolgálók eddig gyakran hiábavaló, sőt sokszor káros ténykedéssel töltötték szabadidejüket: *„S ha néha vasárnapján, amely ritka eset volt, hogy egy-két szabad órát tudtak maguknak szerezni; a duhaj alkohollal megmérgezett militarizmus áldozatainak társaságában a legvadabb tetet és lelket ölő szórakozásnak nevezett valamiben volt részük.”¹¹⁷* A szerző szerint a gazdagok kisajátították a művészeteket, a cselédeknek pedig csak a silány minőségű ponyva jutott *„azok a háztartási munkásnők, akik eddig a „Koldus grófnő” vagy „Sobri Jóska élete és halála” című ponyvairodalom lelket mérgező ostobaságait olvasták”¹¹⁸*.

¹¹² Mártha és a KAOSZ voltak a kor cselédsegélyező egyesületei, amelyeket úriasszonyok hívtak életre és működtettek.

¹¹³ *Háztartási Munkásnő* (1919. április–május) 6.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ SZÖKE, 1919. 6.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ Uo.

A Tanácsköztársaság kikiáltását követően joguk van a „minőségi szórakozáshoz”, amihez – természetesen – a Kommunista Könyvtár művein keresztül juthatnak hozzá. Mert,

„kiszámíthatatlan, mennyi kárt okozott az utolsó generációk lelki fejlődése szempontjából a ponyvaregény és még inkább: a jól megírt, tetszetős, néha művészi formában jelentkező szórakoztató regény. A háztartási munkásnők keserves munkával szerzett forintjaikat fizették el a hatvanhét folytatásban megjelenő rémregényért, hogy a végén még mindig ne tudják: a befalazott grófkisasszonyt miféle csuda fogja kiszabadítani és hűséges udvarlója karjaiba dobni. Hogy ezt megtudják, az újabb ötvenfüzetes sorozatra kellett lefizetniük garasaitak.”¹¹⁹

A ponyvairodalom károsnak titulált hatását fedezhetjük fel a fenti idézetben. Ezek a művek arra ösztönözhatték a cselédeket, hogy ostoba ábrándokat kergessenek, könnyen jött pénzben, ideális férfiban – aki kimenekíti őket kilátástalan, ínséges helyzetükből – reménykedjenek.¹²⁰ A lap szerint az efféle alaptalan, felszínes álmodozásnak a reális életutat kínáló Kommün egyszerű, s mindenkorra véget vet.

Megfigyelhetjük, hogy a lap szerkesztői a meglévő problémákat felnagyították; ebbe beletartoztak a munkavállalás feltételei, a cselédekkel való bánásmód, a betegségyekezés, az önművelés, tanulás, cselédközvetítés, cselédszervezetek működése. A cselédek nem tömörültek szervezetbe. Nem alulról, hanem felülről próbálták ezt a csoportot segíteni, a KAOSZ, a Mártha és más cselédsegítő szervezetek tagjainak nagy része arisztokrata asszonyok sorából került ki, talán ezzel magyarázható az egyesületek irányában érzett ellenszenv. A különböző egyesületek hangsúlyt fektettek az oktatásra is, például a Szent Zita kör a cselédséget szakmáként kezelte, vagyis beiskoláztathatták a gazdákat, illetve a szülők a fiatal lányokat, az önképzésre is gondot fordítottak. A szerzők a problémákat a propaganda köntösébe bújtatták, vagyis, ha a cselédek – mint új választók – támogatják az újonnan megalakult Kommünt, akkor egy sokkal jobb jövőt kapnak „cserébe”. Mindehhez az érvrendszerhez vázolja fel a lap, olykor rettentő egyszerű nyelvezettel; a közérthetőség kedvéért sztereotíp történetekkel megjelennek a cselédekhez köthető negatív nézetek, többek között, a prostituálódás, lopás, szexuális kiszolgáltatottság. A múltban megélt sérelmek felelevenítésével a korábban is a közbeszéd részét képező kérdéseket, amelyekre a Kommün – szerintük – megoldást nyújt. A cseléd kifejezés megszüntetése és átalakítása háztartási alkalmazottá ilyenformán szimbolikus aktust jelöl.

A gyilkos cseléd és bűntársa

A cselédség helyzetének felvázolása után térjünk vissza történeteinkhez. Szereplőink életútját a sajtó és a levéltári források alapján rekonstruáltam. Kovács Magdolna 1881-ben született, a gyilkosság idején tehát 37 éves, cseléd, református,

¹¹⁹ *Háztartási munkásnő* (1919. június) 5–6.

¹²⁰ *Háztartási munkásnő* (1919. június) 6.

pusztaorgoványi származású budapesti lakos.¹²¹ 160 cm, erős testalkatú, arca csontos, arcszíne sápadt. Haja, szeme barna, homloka alacsony, fogsora hiányos, álla kerek volt. Édesapját Kovács Ferencnek, édesanyját Tóth Zsuzsannának hívták.¹²² Családi háttéréről keveset tudunk, iszákos apja ütötte-verte a feleségét és a gyerekeiket. Egyszer késsel hátba szúrta a feleségét.

Magdolna 13 éves korában érett nővé. Írni, olvasni nem tudott,¹²³ de szorgalmas, dolgozó „ragaszkodó cseléd típus” volt, aki „zavarában és a feljelentéstől való félelmében asszonyát, kit szeret, baltacsapásokkal” megölte.¹²⁴ 1919. február 25-ét követően 1919. március 11-ig előzetes letartóztatásban volt, március 11-től pedig vizsgálati fogságban. Basch Lajosné Fürst Etel ellen elkövetett szándékos emberöléssel és lopással vádolták. Az asszonnyal 47 fejszecsapás végzett. A gyilkosság előzményének számít, hogy Magdolna február 21-én ellopta a nyitva felejtett ebédlőszekrényből a Fürst Miksa nevére kiállított 1,000 koronás értékpapírt.

Fehér József házasságot ígért, sőt még eljegyzési gyűrűt is vásárolt az idősödő „elvirágzott, fonnyadt nőnek”¹²⁵ cserébe, ha megteszi, amit kér. A lány szeretőjével, a 29 éves Fehér Józseffel ekkor már 14 éve állt szerelmi kapcsolatban. A férfi római katolikus vallású, dunapentelei születésű, hercegfalvi lakos. Magdolna számára minden kívánsága parancsnak számított, a cselédlány ingyenélő kedvese készítésére lopta meg asszonyát. A férfi jegygyűrűt vásárolt, házassági ígérekkel hitegette Magdát, s tervezték közös jövőjüket. A lopott pénzből kocsmát akartak nyitni.

Fehér Józsefet orgazdaság büntetőjével vádolták, azzal, hogy a Fürst Miksa nevére kiállított takarékbetétkönyvvel 3,000 koronára tett szert. Az összeget kártérítés gyanánt vissza kellett fizetnie tulajdonosának. Fehért első fokon 8 havi börtönbüntetésre és 5 évi hivatalvesztésre ítélték, amiből 4 hónapot és 3 hetet letöltött.

Kovács Magdolna beismerte a lopást, és azt, hogy heves szóváltást követően kegyetlenül megölte gazdasszonyát. A szerető a tárgyaláson végig tagadta a felbujtás és bűnrészesség vádját. Magdolna évekig szolgált Basch Lajoséknál mint havi fizetéssel bíró mindenek cseléd. „Kovács Magdolna összes keresményét, de egyéb megtakarított pénzét elküldözgette ennek folytonos pénzt kérő leveleire.”¹²⁶ A lopott, könnyen szerzett pénzt közösen verték el. Nem is lett volna gyanús senkinek a dolog, hogyha a cseléd február 25-én a 7,000 koronás betétkönyvecskéből nem 20,000 koronát akart volna kivenni. A törvényték véleménye szerint Magdolna szándékosan, de nem előre megfontolva ölt.

A büntetés kiszabásánál a bíróság „enyhítő körülménynek vette beismerését, büntetlen előéletét és az elmeorvos szakértők által megállapított degenerált, csekélyebb etikai ellenálló képességét, mellyel könnyebben határozta el magát a bűncselekményre, mikkel szemben az állatias kegyetlenség, mellyel áldozatával – a szolgálatadójával végzett súlyosítottan vétetett”.¹²⁷ Fehér József esetében is enyhítő körülménynek számított büntetlen előlete. A vádlottak fellebbeztek, 1921-ben Kovács Magdolna fegyházbüntetését

¹²¹ Kovács Magdolna és Fehér József pere. 3546/1919.

¹²² Kovács Magda fogolytörzskönyv. BFL VII. 102. a.-1919.- 813.

¹²³ Kovács Magda fogolytörzskönyv. BFL VII. 102. a.-1919.- 813.

¹²⁴ Kovács Magdolna. 1861/1919.

¹²⁵ *A Nap* (1919. február 26.) 3.

¹²⁶ Kovács Magdolna és Fehér József pere. 3546/1919.

¹²⁷ Kovács Magdolna és Fehér József pere. 3546/1919.

14 évre, míg Fehér József ítéletét 1 év letöltendő börtönbüntetésre módosította a Kúria, túl enyhének tartva a két vádlottra korábban kiszabott büntetés mértékét.¹²⁸ Mindenképp érdemes megjegyezni, hogy az ítélet már egy másik rendszerben született. Magdolna hosszú időre a márianosztrai börtön lakója lett.¹²⁹

A tolvaj cseléd

Az éveken át tartó sorozatos lopás megfelelt a tolvaj cseléd sztereotípiának. Kovács Magdolna szeretője kedvéért huzamosabb ideig meglapta asszonyát. A korabeli nézetek szerint a cselédek híresek voltak enyves kezükről, Balla Jenő, riporter ezt így fogalmazta meg: „a női bűnösök legnagyobb része cselédekből kerül ki, mert részben ezek a páriák vannak kiteve leginkább a bűnből élősködők csábításának, részben pedig a gyermekkori nevelésük nélkülözötte az erkölcsi alapot”.¹³⁰ Vizsgáljuk meg közelebbről a cseléd „főbűnök” egyikét, a lopást.

A Btk. külön intézkedett az efféle bűnesetekről. A házi lopás, „aki az ellen, kinek szolgálatában vagy fizetésében áll, vagy háztartásban él, vagy utóbbival közös háztartásban élő hozzátartozók ellen követ el lopást, csak a szolgálatadó, a ház feje, vagy pedig a sértett fél indítványára vonathatik bűnvádi eljárás alá”.¹³¹ Ha a cselédet gazdája lopással vádolta, rendőrt hívott, a rendőr addig nem cselekedhetett, amíg a nyomozás nem vette kezdetét. Ennek értelmében nem kutathatta át a gyanúsított holmiját, az őrsre is csak akkor vihetette be, ha a cseléd önszántából vele tartott.

Nemes Sándor nyomozó, ugyan esetünkhöz képest már jócskán később, *Gyakorlati nyomozás* című kézikönyvében jegyzi fel a cseléd-tolvajok tipológiáját. Nemes szerint a cselédeket a többi tolvajokhoz hasonlóan, kétféleképpen lehetett osztályozni: a hivatásos és az alkalmi elkövetők csoportját különböztethetjük meg egymástól. Az előbbibe sorolhatjuk a kávéházi tolvajokat, besurranókat, zsebtolvajokat, az utóbbiba a pillanatnyi kísértésnek ellenállni nem tudó cselédeket.¹³² Ezek a szolgáltók nap mint nap látták a társadalmi és gazdasági különbségeket, a nyomort és a gazdagságot. A peranyagok jelentős része különböző lopásokról számol be, az elkövetők között nagy számban szerepelnek cselédek. Mégsem kaphatunk teljes képet, mert a legtöbb esetre nem derült fény, illetve a levéltári anyag egy része megsemmisült.

Nemes szerint azonban a lopás vádja sokszor egyféle játszma része volt a gazda-cseléd viszonyban. A munkáltatót olykor a bosszú vezérelte, tolvajlással vádolta szolgáját, ha az felmondott, mert nem fizették ki bérét, vagy embertelenül bántak vele. Az is előfordult, hogy a munkaadó különböző értéktárgyakat csempészett a szolgáltól holmija közé, vagy nem létező károkat vont le a béréből. Egy esetleges feljelentéstől tartva az alkalmazott kénytelen volt alávetni magát a gazda szeszélyeinek. A bűnügyi statisztikák szerint a bejelentések 30%-a rosszindulatú rágalmazáson alapuló, hamis vádaskodás volt.¹³³

¹²⁸ Kovács Magdolna és Fehér József pere. 3546/1919.

¹²⁹ Kovács Magda fogolytörzskönyv. BFL VII. 102. a.-1919.-813.

¹³⁰ BALLA, 1909. 92.

¹³¹ Idézi NEMES, 1943. 147.

¹³² NEMES, 1943. 145–204.

¹³³ Uo.

Kutatásom során abból a feltételezésből indultam ki, hogy a bűnügyi statisztikák, mint minden statisztika, torzítanak. Jelen esetben csak a cselédek kriminalitási mutatói érdekelnek, vagyis az, hogy melyek voltak a szolgáltók által elkövetett leggyakoribb bűntípusok. Ehhez a Budapest Főváros Levéltárában található fogolytörzskönyveket dolgoztam fel.¹³⁴ Számba vettem azokat a cselédeket, akik a fogolytörzskönyvekben szerepelnek. Általánosságban vizsgáltam a cselédeket, nem bontottam kategóriákra és homogén csoportként fogtam fel. A BFL adatbázisában megtalálható 4,886 cseléd közül (fogolytörzskönyvek), eddig 3,965 nő adatait rögzítettem az adatbázisomban. Kutatásaim eddigi eredményei szerint a vizsgált forrásban szereplő nők 82 százalékánál szerepel a lopás vétsége. A további kutatások során pontosan szét kell választani, hogy jogi értelemben mi a különbség a lopás, tolvajlás, sikkasztás, lopás gyanúja, rablás, orgazdaság és a jogtalan elsajátítás között. A 82%-os statisztika egyelőre csak a lopás vétségét tartalmazza, ha ehhez hozzávesszük a többi kategóriát, az eltulajdonítás különböző eseteit, ez az arány nőni fog. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy azt az esetet, amikor Magdolna meglopta gazdasszonyát, tankönyvi esetként kell felfognunk. A gyilkosság, természetesen, már egy sokkal súlyosabb besorolásba tartozik.

„Édes Annák” a Kísérleti Kriminológiai Osztályon

Az igazi Édes Annák esete a Kísérleti Kriminológiai Osztály anyagai között szerepelt 1919-ben. Az Osztály egyedülálló, ebben az időszakban másutt ehhez hasonló intézményt nem hoztak létre. Magyarországon is mindössze a Tanácsköztársaság idején működött. A Kommün reformjai között megtalálhatjuk a bűnöző átnevelésére, a társadalomba való integrálására vonatkozó törekvéseket, amelyek megvalósítása a Kísérleti Kriminológiai Osztály felállításában öltött testet. Az Osztály létrehozásának hátterében – az új politikai ideológiával összhangban – egyfajta társadalmi igazságosságra való törekvést sejtethetünk: a kommunista rendszer beakarta bizonyítani, hogy a bűnözők, akik döntő többségükben az alávett osztályból kerültek ki, így cselekedetük nagy valószínűséggel a kapitalista társadalom negatív következményeként jött létre, visszavezethetők a normális (immáron nem kapitalista) társadalomba.

Ferenczi Sándor pszichoanalitikus¹³⁵ bűnözésről alkotott elképzelései nagy figyelmet kaptak a Kommün idején, és gondolatai szinte a Kísérleti Kriminológiai Osztály tudományos alapjának tekinthetők. A pszichoanalitikus írásaiban elavultnak véli a büntetőrendszert, véleménye szerint a megoldást nem „a megsértett jogrend helyreállításában” kell keresni, ahogy azt évszázadok óta teszik. Eljött az ideje annak, hogy „az egyes bűntény fajok lelki meghatározóira” is fény derüljön. Ferenczi felhívta a figyelmet a büntetőjogi determinizmus felületes voltára, amely „nem tudta, hogy a tudat alatt is van lelki élet”. Véleménye szerint az elkövetőknek rendszeres pszichoanalitikus vizsgálatokon kellene átesniük, a törvényszéki orvosokra vár kezeltetésük, sőt a bírácoknak és az ügyvédeknek is ismerniük kellene a lélektan

¹³⁴ A feldolgozás folyamatban van.

¹³⁵ A hazai pszichoanalízis iskola megeremtője, Freud jó barátja.

alapjait ahhoz, hogy megértsék az elkövető cselekedeteit. „A jogérzet mélyebben járó pszichológiája a büntetési rendszerek reformját fogja maga után vonni.” Az új büntetés-rendszer „kizárólag a társadalom megvédését s a büntetett megjavítását fogja célozni”.¹³⁶ Az eddig ismert, alkalmazott módszerek alig, vagy egyáltalán nem jelennek meg a gyakorlatban: „a mai büntetési módokban könnyűszerrel felfedezhetünk tisztára libidinó-zus, a büntető közegek szadizmusát kielégítő elemeket”¹³⁷ – ezeket felül kell írni. „A léle-kelemzés azonban...lehetővé fogja tenni... az eddig lappangó komplexumok tudatos féken tartását, az egész egyéni múlt revízióját, szóval a tettes újranevelését.” A pszichoanalízis használata eleinte még csak tudományos szinten, de a későbbiek folyamán már a gyakorlatban is fontossá válik, sőt feltehetőleg hatásosabb lesz – véli Ferenczi –, mint az örök durva, agresszív magatartása, illetve a papok álszentsége.¹³⁸

Ferenczi szerint a lélekelemzés lehetővé fogja tenni azoknak a lelki tényezőknek a megismerését, amelyek az embert a bűnözés útjára terelik.¹³⁹ Elveti a kriminológusok vélekedését, miszerint a bűnözés mértékét és egyáltalán a bűnözésre való hajlamot a milió és a genetika határozzák meg. Ferenczi ezzel szemben a környezeti hatásokon kívül a bűnözés lelki okait hangsúlyozza.¹⁴⁰ Az új társadalmi rendben minden megváltozik „a kommunisztikus társadalom megszünteti a bűnözést”, hiszen a maga kapitalizmus, a bűnözés melegágya szűnik meg. Ami büntetett még így is megmarad, „az már csak betegség, lelki abnormalitás lesz, és itt válik fontossá a probléma lélektani felismerése és gyógyítási vonatkozása”.¹⁴¹ Az új irányzat nélkül a tudomány nem azonosíthatná a bűnelkövetés valódi okát, mivel azt még a tettes maga sem ismeri, így „a bűncselekményeket, nemcsak mint idegbetegségek mellékterményét, hanem külön is beható lélekelemzési vizsgálat tárgyává kellene lenni, szóval: a pszichoanalízist a bűnügyi lélektan szolgálatába állítva, meg kellene alkotni a kriminálpszichoanalízist”.¹⁴²

Ferenczi megalkotta a pszichoanalitikus kriminológiát.¹⁴³ Az új tudományág művelése az új politikai rendszer égisze alatt – amely nyitottnak mutatkozott a radikális reformokra – már nem ütközött akadályokba. A fennmaradt iratanyag alapján a Kísérleti Kriminológiai Osztály is ezt a nézőpontot képviselte. Munkámhoz ebből az egyedülálló forráscsoportból választottam ki Kovács Magdolna történetét. A Kísérleti Kriminológiai Osztály fennmaradt 93 környezettanulmánya között Kovács Magdolna esetében nem találunk teljes környezettanulmányt. Azonban – és ezért már önmagában véve is egyedülálló az anyag – a terhelten felvett intelligenciatesztek egy része fennmaradt. Ahhoz, hogy értelmezni tudjuk ezeket a teszteket, valamint tisztában legyünk a források keletkezésének szakmai kontextusával, mindenképp szükséges némi kitérőt tennünk a korabeli, bűnözőkről alkotott pszichológiai elméletek felé. Erre azért van szükség, mivel a Kísérleti Kriminológiai Osztály működése során az egyes elkövetők vallomását nem rendőrök, hanem

¹³⁶ FERENCZI, 1914. 13–15.

¹³⁷ FERENCZI, 1919. 5–6.

¹³⁸ FERENCZI, 1914. 13–15.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ FERENCZI, 1914. 13–15.

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² Uo.

¹⁴³ Uo.

szociológusok és pszichológusok/pszichoanalitikusok vették fel,¹⁴⁴ ők vizsgálták az osztály ügyeit. Így a tanulmányban elemzett forrás is az ő szemszögükből íródott.

A pszichoanalitikusok korán érdeklődni kezdtek a bűnözők lelke iránt, a bűnt kiváltó lelki okok, és az elkövető lélekelemzése, gyógyítása is előtérbe került. A bűnözés lélektani etológiájára vonatkozólag csak odáig jutott a kriminológia, hogy osztályozza a bűnözők típusait, és jellemezze lelki vonásait, így bőven maradt feladat a lélektannal foglalkozók számára is.

A bűnözéssel kapcsolatos korabeli elképzeléseket három szerző, Sigmund Freud, Theodor Reik és Ferenczi Sándor mára klasszikussá vált gondolatai alapján érdemes megvizsgálnunk. Fontos tudni, hogy a pszichoanalízis nem vállalkozott a bűn fogalmának definiálására, az adott kor társadalmának normáit elfogadta, viszont a „főbűnök” (harag irigység, bujáság stb.) tekintetében ez nem feltétlen volt mindig érvényes.

A jog és pszichoanalízis közti kapcsolat kutatása Dukes Géza szerint a kriminológia csak odáig jutott el, hogy osztályozza a bűnözők különböző típusait és leírja jellegzetes vonásait. Ezzel szemben az analitikusokat inkább az elkövetés mögött meghúzódó lelki indítékok foglalkoztatták. Bár maga a pszichoanalízis atyja, Sigmund Freud ritkán foglalkozott a bűnözés kérdésével, a *Totem és tabu* című munkájában értekezik a legősibb büntetési rendszabályokról, a tabuk áthágási tilalmairól. Akik ezt mégis megteszik, tehát áthágják a mindenki által ismert társadalmi szabályokat (például bűnt követnek el) Freud szerint maguk is tabuvá válnak, vagyis kerülendők lesznek a csoport tagjai számára. Ilyen megkülönböztetés érheti a társadalom részéről a korábbi bűnelkövetőket is. Emellett Freud elgondolása szerint a tabu szorosan kapcsolódik az agresszió ösztönéhez is, mivel – az azzal asszociálódó tilalom – elfojtott ellenséges érzelmeket gerjeszt egy közösség tagjaiban és ez az, ami a bűnre csábítja őket, így az elkövetés forrása lehet. Magdolna esetében az agresszió ösztöne is igen súlyosan megnyilvánul, hiszen nem csupán megöli gazdáját, hanem közel félszáz baltacsapást mér rá.

Ezzel az érveléssel egy irányba mutat, de már a személyek ellen elkövetett bűncselekményeket kiterjesztve vizsgálódik Freud 1915-ben írt *Die verbrecher aus Schuldbewusstsein* című cikke. A pszichoanalitikus itt fejt ki terápiás élményeire alapozva, hogy jómódú betegei is (akik erre történetesen szociálisan nem szorultak volna rá), többször számoltak be gyermekkori lopásról, csalásról, amely cselédbűnökként is feltűnik a korszakban. A pszichoanalitikus eleinte gyermeki csínynek tudta be az egészet, később azonban arra jutott, hogy leginkább a tiltottságuk miatt hajtották végre a cselekedetet, amelynek a következményeivel tisztában voltak. Eszerint a gyerekbűnözőkben megvolt bűntudat, tudatosan loptak, azért, hogy büntetést kapjanak, és hogy a meglévő bűntudat realizálódjon Majd a büntetés elszenvedése után meg is nyugodtak. Előbb volt a bűntudat, mint a bűn. Freud szerint az ilyen készítés a bűnelkövetésre a gyermekkori Ödipusz-fantáziák tudattalan maradéka lehet ez.¹⁴⁵ A bűnözőknél is így van. A meglévő bűntudaton alapuló bűnhődési vágy kielégítése provokálja ki a bűnözést. Freud ezen felisme-

¹⁴⁴ Többek között a későbbiekben nagy karriert befutott Hajdú Lilly és Hermann Imre.

¹⁴⁵ Freud *Totem és tabu* című munkáját hivatkozva DUKES, 1993. 268.

résére épített Theodor Reik a büntetőjogi elméletét, amelyet a *Geständniszwang und Strafbedürfnis* című munkájában dolgozott ki. Ez a munka a büntetés lélektani alapját és célját a tettes és a vele magát tudattalanul azonosító társadalom bűnhődési vágyának kielégítésében látja. Reik szerint is a bűnhődési vágy az, amely létrehozza magát a tettet.

Ferenczi Sándor, akire nagy hatással voltak Freud tanai, bécsi mesterénél és Reiknél konkrétan igyekezett foglalkozni a bűnözői motivációk kérdésével, valamint ennek gyakorlati vizsgálati lehetőségével. Ezen törekvései során született meg benne a kriminálpszichoanalízis tudományának elképzelése. Az Országos Ügyészi és Bírói Egyesületben tartott előadásán azt vetette fel ötletként, hogy a fegyházban lévő visszaeső bűnözőket vessék alá lélekelemzésnek. Így az eddigi elvi fejtegetések után valóban megbizonyosodhatnának róla, milyen lelki okok vezették az elkövetőt a bűn végrehajtásához. Véleménye szerint *„az ilyennek semmi oka sincs rá, hogy őszintén ne mondja el minden gondolatát és eszmetársítását, amelyek segítségével a cselekmények és tendenciák tudatalatti motívumai napfényre hozhatók”*.¹⁴⁶ Úgy tűnik, Ferenczi volt a legprogresszívabb a pszichoanalízis kriminológiai hasznát illetően. Ő ugyanis nem kevesebbet állít, mint hogy az elkövetés lelki okainak feltárása után a bűnözők pszichoanalízis útján jobbra tehetőek, átnevelhetők.¹⁴⁷

A Kísérleti Kriminológiai Osztály fennmaradt dokumentumaiban nem csak a pszichoanalízist találjuk ott a modern pszichológia fejleményei közül, hanem a korszakban virágkorukat élő intelligencia-tesztek alkalmazására is kísérletet tettek az Osztály dolgozói. Az értelmi képesség vizsgálatának kriminológiai jelentőségére többek között Havelock Ellis művéből következtethetünk.¹⁴⁸ Ellis szerint a bűnöző gyermek gyakran éles elméjű, ezzel szemben a felnőtt bűnözőkről ez már nem mondható el:

*„Gyakran látjuk a bűnözésnél a fejlődési gátlás tüneteit, bizonyos fokig élete végéig gyermek marad, testileg megnőtt, gonoszságok elkövetésére erősebben kifejlett képességű gyermek. A bűnöző atavizmusának egy része ez. Az éleselméjűség, mely a bűnöző gyermeknél gyakran tapasztalható, a felnőtt bűnözőél ritka tulajdonság; nyilván nagyon korán megakadt fejlődéssel állunk itt szemben...”*¹⁴⁹

Ellis fejtegetései mellett a korszakban több orvos is kísérletet tett a bűnözők jellemvonásainak regisztrálására, azonban ők is Ellisszével egybevágó eredményre jutottak. Többek között Paul Brouardel vagy Dostojewski fegyházi feljegyzéseiből is azt olvashatjuk ki, hogy a bűnözők erkölcsileg érzéketlenek, értelmileg fejletlenek, ravaszak, hiúk, elővigyázatlanok. Bár a felsorolt tulajdonságok minden emberben megtalálhatóak, de a bűnözőkben nagyobb arányban vannak jelen, ami felveti a beszámíthatóság kérdését is.

Az Osztály anyagai között fennmaradt Révész Margit 1919. június 7-én tartott előadásának írott változata. Az előadás tárgyát az intellektuális élet jellemzéséről

¹⁴⁶ FERENCZI, 2015.

¹⁴⁷ FERENCZI, 1914. 13–15.

¹⁴⁸ HAVELOCK, 1890.

¹⁴⁹ HAVELOCK, 1890. Idézi ÉLTES, 1914. 31.

tartotta, amelyben a gyermeki emlékezetről értekezett.¹⁵⁰ A következő tesztek feltehetőleg mindegyik tétessel elvégeztették, csupán pár esetben, köztük Kovács Magdolnáéban maradt ránk az anyag, de ennek is csak egy része. Az alábbiakban a rendelkezésünkre álló, hiányos tesztek elemzésére vállalkozom.

A Tanácsköztársaság pszichológusai a korszakban kedvelt és sokat használt, Alfred Binet és Thomas Simon által kidolgozott módszert használták, amellyel a gyerekek intelligenciáját mérték. A két tudós párizsi iskolásgyerekeken fejlesztette ki az eljárást, amelynek azon az alapelven nyugszik, hogy az intelligencia a gyerek korával szorosan összefügg, így kialakítható egy olyan skála, amely az adott életkorhoz tartozó optimális értelmi fejlettségi szintet jelzi, IQ pontok formájában. Egy kérdéssort találtak ki, amelyek fokozatosan nehezednek, ezeket különböző korú gyerekeken próbálták ki, az eredményeket pontozták. Úgy vélték, a kérdések az intelligenciát lépcsőzetesen térképezik fel. Ha a gyerek korának megfelelő intelligenciával rendelkezik, akkor normális, ha nem tud a korának megfelelően választ adni a feltett kérdésekre, elmaradt, ha pedig korát megelőzve válaszol az idősebbeknek szánt kérdésekre, akkor tehetséges. A kérdések megválaszolásánál a hézagokat a magasabb kor kérdéseivel adott válaszokkal pótolni lehetett. Binet négy részre tagolva hozta létre a tesztet, ami magába foglalja az iskolai ismereteket, az azon kívülieket, gyakorlati kérdéseket és a kombináló képesség körébe tartozókat is. Binet 1911-re tökéletesítette módszerét.¹⁵¹ Binet és Stern intelligencia-definícióját használták az Osztály orvosai, vagyis az intelligencia alatt az egyén új feladatokhoz való gyors, biztos, jó alkalmazkodását értették. Stern szerint az a tehetséges gyermek, aki jobban tud alkalmazkodni az új feladatokhoz. Révész Margit ezen a ponton köti össze a definíciót a kriminalitással, amikor az egyénnek az új feladatokhoz való alkalmazkodás nem sikerül, különösképp igaz ez, akkor, amikor a „momentán impluzus” kedvéért cselekszik, de később nem igazolódik a cselekmény, ilyen például a szükséglopás.¹⁵² A magyar pszichológusok az Éltés Máttyás könyvében olvasható javaslatok alapján végezheték el a vizsgálatokat.

A fennmaradt tesztből sajnos nem kaphatunk teljes képet Kovács Magdolna értelmi kvalitásairól, mivel a feladatlapok egy része hiányzik, illetve hiányos. Általánosságban azt állapíthatjuk meg, hogy a fennmaradt tesztek alapján Kovács Magdolna egy kilencéves gyerek értelmi szintjén állt. Az orvosok a 11–12 évesek próbáját már ki sem töltették vele, erre az üresen hagyott tesztekben következettünk. A Ranschburg Pál-féle emlékezővizsgálati lapot is felvették a vádlattal. A Ranschburg-féle szópár módszer a megragadó és megtartó emlékezés terjedelmét, megbízhatóságát és időbeli lefolyását vizsgálja.¹⁵³ Két fogalomszót ad a vizsgáló gyermeknek, amelyek számára ismert kifejezések. A gyerek minden szópárt elismétel. Az orvos három, négy, vagy hat (esetünkben hatos csoportok voltak) szópár csoport kimondása után tíz másodpercnyi szünetet tart. Ezt követően a kérdező a szópárok kezdőszavát mondja be, amit a gyerekek pótolni kell

¹⁵⁰ BFL XVI. 2; RÉVÉSZ, 1919. 777–785.

¹⁵¹ ÉLTÉS, 1914. 29–40.

¹⁵² BFL XVI. 2; RÉVÉSZ, 1919. 777–785.

¹⁵³ SCHNELL, 1946. 17–24.

a másik kifejezéssel. A reprodukcióra hús másodperc ideje van. Amelyik szónál téveszt, ott figyelmezteti az orvos, és újabb tíz másodpercnyi időt kap. A módszert a szóemlékezet és a képzetreprodukció vizsgálatára alkalmazzák.¹⁵⁴ A Vieregge és a Heutschöbel-féle teszthez nem találtam szakirodalmat. Az egyik csoportban számok, a másokban mássalhangzók, homogén sorok szerepelnek. Ranschburg szerint ezeket többnyire könnyebb helyesen reprodukálni.¹⁵⁵ Eleinte négy, öt, hat, hét, nyolc tagból álló csoportok, amiket a delikvensnek el kell ismételnie, esetleg láthatja, így a vizsgált személy vizuális felfogás mezejét vizsgálhatják. Magdolna csupán az első csoportba tartozókat tudta helyesen megismételni.¹⁵⁶

Sajnos a Wilhelm Stern-féle felfogásvizsgálatnál csak a spontán előadáshoz tartozó részt töltötte ki dr. Neumann [Antal].¹⁵⁷ Stern képeket mutogatott a vizsgálati személyeknek, valószínűleg itt is ez történhetett. A módszer lényege, hogy valamely, nem túlságosan bonyolult színes képet, amin tárgyak, személyek, és ezek cselekményei láthatóak, egy percig mutatják meg vizsgálandó személynek, akinek el kell mondania, mire emlékszik a látottakból. Ezt nevezik spontán bemondásnak, esetünkben spontán előadásnak, aminek minden szavát feljegyzik. Ezután következik a kihallgatás, amelynek során minden részletre rákérdez az orvos, a kérdőívben foglalt úgynevezett normál kérdések közül mindazokat felteszi, amelyek nem szerepelnek a spontán előadásban. A kikérdezés során olyan kérdéseket is fel kell tenni, amelyek a képen nem látható személyekre és tárgyakra vonatkoznak. Ezeket nevezik félrevezető, ún. szuggesztív kérdéseknek. A vizsgálat 15–30 percig tart. A teszt 88 kérdést tartalmaz, ezek közül 76 ténylegesen kapcsolódik a képekhez.¹⁵⁸ Először a spontán előadást, majd a kérdésekre adott válaszokat értékeljük. Stern 7–18 éves gyerekeken végezte el vizsgálatait, az életkort és a nemet is számításba vette kutatásai során. Általánosságban elmondható, hogy a lányok inkább a személyi, míg a fiúk a tárgyi kérdésekben pontosabbak.¹⁵⁹

Kovács Magdolnával ugyan elvégeztették a Stern-féle felfogásvizsgálati tesztet, de válaszai hézagosak, következtetéseket nem vonhatunk le az adatokból, mivel nem maradt fenn az eset összes pszichológiai tesztje. Pszichológiai portréjáról összességében elmondható, hogy egy kilencéves gyermek szellemi színvonalán állt. Egyszerű szópárok, például a lepke és a légy között különbséget tudott tenni, de elvontabb nyelvi kifejezőeszközökkel nem rendelkezett. A számok alapfogalmával tisztában volt, képes volt kisebb összeget felváltani, a visszajáró pénzt kiszámolni, egyszerű műveleteket elvégezni. Ugyanakkor az új pénzerméket nem ismerte fel (bár kérdéses, hogy találkozott-e a rossz anyagi helyzetben levő cseléd hasonló érmékkel). Egy elolvasott egyszerű szöveg visszaadására csak részben volt képes, 19 fogalmi egységből mindössze négyet tudott felidézni kétszeri olvasás után. Egy átlagos intelligenciájú tíz éves gyermektől a pszichológusok jobb teljesítményt

¹⁵⁴ RANSCHBURG, 1903. 14.

¹⁵⁵ RANSCHBURG, 1914. 178–266.

¹⁵⁶ BFL. XVI. 2. 1861/1919.

¹⁵⁷ Ranschburg Pálnak a hazai Stern-féle vizsgálati során Révész Margit segédkezett. Feltehetőleg Révész Margit végezhetette el Kovács Magdolnán a teszteket.

¹⁵⁸ RANSCHBURG, 1904. 5–7; 10–12. és MORAVCSIK, 1907. 30–42.

¹⁵⁹ RANSCHBURG, 1904. 5–7. és MORAVCSIK, 1907. 30–42.

vártak, azaz Magdolna nem érte el ezt a szintet. Arra sem volt képes, hogy megmondja, mi a pontos dátum, milyen naptári napot írtak éppen. A tesztek alapján az öt vizsgáló szakemberek arra a következtetésre jutottak, hogy értelmi képessége jócskán alulmaradt egy felnőtt emberéhez képest.

Összegzés

A személyiség tanulmányozása mellett az *Édes Anna*-történet kulcskérdése a feszültségekkel teli, ellentmondásos cseléd–gazda kapcsolat. Mint láttuk, a nemzetközi szakirodalomban középpontba került az érzelmek története, mely megközelítés talán a leginkább alkalmas ennek a különleges viszonynak az értő és érzékeny elemzésére. Az új irányzat képviselői nemcsak kiemelik az érzelmek szerepét, de egyik legismertebb szakértője, Jan Plamper egyenesen azt állítja, történelemformáló szerepük van. Sian Pooley, Judy Giles és Lucy Delap egodokumentumokban próbálják megragadni a szolgáló és munkaadó szoros és intim, sokszor mégis el-lenséges, aszimmetrikus kapcsolatát.

A cseléd fizikailag egy térben él a munkáltatóval, a háztartás, de nem a család tagja. Alá-fölel rendelt helyzetében hajnaltól éjszakáig köteles teljesíteni a gazda minden kívánságát, kielégíteni az igényeit, ellátni a szükségleteit. Alázatosan és tisztelettudóan kell viselkednie egy olyan lélektani szituációban, amikor mindenről tud, ismeri a házi titkokat, és a takargatni kívánt bűnöket. Ezek az ismeretek nem tekintélynövelő, hanem inkább azzal ellentétes hatást váltanak ki, de a cselédtől feltétlen udvariasságot és diszkréciót várnak el, valódi véleményét folyamatosan lepleznie kell. Gyakran bizalmas, sőt a gazda biztatására, kényszerének engedve szerető, de a külvilág előtt vissza kell vedlenie egyszerű szolgálóvá, mely szerepváltás óriási, ha nem elviselhetetlen érzelmi megterhelést jelent. Emellett a cseléd, nap mint nap szembesül a saját silány életminősége, szűkös anyagi viszonyai és a vele egy fedél alatt lakó munkáltatók kényelmes körülményei között tátongó éles különbséggel. Az *Édes Annák* nyilván sokszor felteszik maguknak azt a kérdést, amit a hírhedt Málnás Elza gyilkosa, a szakácsnéja is megfogalmazott: miért jár neki mindaz a luxus, amelyben él, s nekem miért nem jár? Mivel érdemelte ki a gondtalan életet, mennyiben különb nálam? A válasz nyilvánvaló és kézenfekvő: csupán szerencsésebb.

Bűnügyi historiánkából is kitéjük, hogy a lopás vétsége a cselédek körében gyakori véteknek számít, erre engednek következtetni a feldolgozott fogolytörzskönyvek adatai és a Btk-ba bevezetett házi lopás vétsége is. A tolvaj cselédek az értéktárgyak eltulajdonításakor feltehetően elégtételt (is) vesznek gazdasszonyaikon. Ez azonban nem kompenzálja a folytonosan szembeötlő társadalmi igazságtalanságot, ami a cseléd alávetett és kiszolgáltatott, s a gazda privilegizált helyzete közötti különbségből fakad. Magdolna szeretője kedvéért lop gazdasszonyától. A férfi a harmincas éveiben járó cseléd házassági vágyára tapint rá, hitegeti, majd átveri. A nő a férfiért mindenre képes. A cselédek, ahogy Magdolna is, a fővárosban összegyűjtik a hozományt, hiszen a korszakban a házasság jelenti egy nő számára a presztízst és a biztonságot. A cselédek két nagy csoportja közül Magdolna a másodikba esik, vagyis az öregedő, cselédszakmában megrekedtek csoportját gyarapítja. Kovács

Magdát minden bizonnyal napi szinten irritálta az a tény, hogy míg gazdasszonya természetesen, minden erőfeszítés nélkül a házasság biztonságát élvezhette, az áhított célért neki évekig kellett nélkülöznie és kuporgatnia, s még ekkor is bizonytalan, vajon révbe ér-e valaha is? Amint láttuk, a hosszú idő alatt felhalmozódott feszültség egy drámai, stresszel telített pillanatban könnyen robbanáshoz vezet.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Levéltári források

BFL Budapest Főváros Levéltára

- VII. 5. c. Büntetőpercek iratai 1919. Kovács Magdolna és Fehér József pere 3546/1919
- VII. 102. a. 1919. Fogolytörzskönyv 1919. 634–878. fogoly 813. (Kovács Magdolna)
- XVI. 2. Kísérleti Kriminológiai Osztály Iratai Kovács Magdolna anyaga 1861/1919.
- XVI. 3. Budapesti Forradalmi Törvényszéki Fogház iratai 1919 fogoly 2392. (Schmidt Anna)
- XVI.2. Kísérleti Kriminológiai Osztály Révész Margit előadása 1919. június 7.

Sajtó

8 Órai Újság
 A Nap
 Alkotmány
 Az Est
 Budapest Hírlap
 Cselédújság
 Friss Újság
 Háztartási Munkásnő
 Le Matin
 Népszava
 Pesti Napló
 Proletárjog
 Tanácsköztársaság
 Világ
 Vörös Újság

Szakirodalom

ARANY

2017 ARANY Zsuzsanna: *Kosztolányi Dezső élete*. Budapest, Osiris, 2017.

ÁLDOR

1929 ÁLDOR Viktor: *Prostitúció*. Budapest, Viktória Nyomda, 1929.

ÁLDOR-KURT

1922 ÁLDOR Viktor – KURT Moreck: 1922: *A titkos prostitúció és a fél világ*. Budapest, Thália-Kultúra Nyomda, 1922.

BALLA

1909 BALLA Jenő: *Bűn és nyomor. Leleplezések Budapest rejtelméből*. Budapest, Wodianer F. és Fiai, 1909.

BÓNIS

1959 BÓNIS György: Adatok a Budapesti Forradalmi Törvényszék történetéhez. *Levéltári Közlemények*, 36. (1959) 29. sz. 293–313.

BÓNUS

2017 BÓNUS Tibor: *A másik titok: Kosztolányi Dezső: Édes Anna*. Budapest, Kortárs, 2017.

BRANDSTEIN

1919 BRANDSTEIN Illésné: Betegségélevezést. *Háztartási Munkásnő*, 1. (1919. március) 2. sz. 3–4.

BUCHINGERNÉ L.

1919 Buchingerné L. Szeréma: A háztartási munkásnők és a forradalom. *Háztartási munkásnő*, 1. (1919. március) 2. sz. 2.

BUZA

1908 BUZA László: *A női kriminalitás*. Sárospatak, nyomtatta Radil Károly Református Főiskola, 1908.

CORBIN

1990 CORBIN, Alain: *Women for Hire. Prostitution and Sexuality in France after 1850*. Cambridge MA, Harvard University Press, 1990.

DAVIDOFF

2002 DAVIDOFF, LEONOR – HALL, CHATARINE 2002: *Family Fortunes. Men and Women of the English Middle Classes 1780–1850*. Routledge, 2002.

DELAP

2011 Delap, Lucy: *Knowing their Place: Domestic Service in Twentieth Century Britain*. New York, Oxford University Press, 2011.

DUDDEN

1986 DUDDEN, FAYE E.: Expert and Servants: The National Council on Household Employment and the Decline of Domestic Service in the Twentieth Century. *Journal of Social History*, 20. (1986) 2. sz. 269–289.

DUKES

1993 DUKES Géza: A kriminálpszichoanalízis útja. In: *Lélekelemzési tanulmányok*. Budapest, Somló Béla könyvkiadó, 1993. 266–283.

Első magyar cselédnaptár

- 1918 *Első magyar cselédnaptár*. Budapest, Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége, 1918.

ÉLTES

- 1914 ÉLTES Mátyás: *A gyermeki intelligencia vizsgálata*. Budapest, Athenaeum Iroda és Nyomdai R.T. kiadása, 1914.

ERÓS

- 2011 ERÓS Ferenc: *Pszichoanalízis és forradalom. Ferenczi Sándor és a budapesti egyetem 1918/19-ben. Tanulmány és dokumentumok*. Budapest, József Műhely, 2011.

FERENCZI

- 1914 FERENCZI Sándor: Bűntények lélekelemzése. *Szabadgondolat*, 1. (1914.) 1. sz. 13–15.
 1919 FERENCZI Sándor: Pszichoanalízis és forradalom. *Új Forradalom*, 1. (1919.) 1. sz. 5–6.
 2005 FERENCZI Sándor: Pszichoanalízis és kriminológia. In: *A pszichoanalízis haladása*. <http://vmek.oszk.hu/04700/04721/html/index.htm#26> (Utolsó letöltés - 2017. 12. 16.)

FIALOVÁ

- 2004 FIALOVÁ, Ludmilla: Domestic Staff in the Czech Lands at the Turn of Century of the 19th and 20th Centuries in the Light of Statistical Figures. In: *Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th–21st Centuries*. Ed.: FAUVE-CHAMOUX, Antoinette. Bern–Berlin– Bruxelles–Frankfurt am Main–New York–Oxford–Wien, Peter Lang, 2004. 141–175.

FUGIER

- 1979 FUGIER, Anna-Martin: *La place des bonnes. La domesticité féminine à Paris en 1900*. Paris, Perrin, 1979.

FUCH–KNEPPER

- 1989 FUCH, Rachel G. – KNEPPER, Paul E.: Women in the Paris Maternity Hospital: Public Policy in the Nineteenth Century. *Social Science History*, 13. (1989.) 2. sz. 187–209.

GILES

- 2004 GILES, Judy: *The Parlour and the Suburb: Domestic Identities, Class, Femininity and Modernity*. Oxford, Bloomsbury Academic, 2004.

GRENDI

- 1977 GRENDI, Edoardo: Micro-analisi e storia sociale. *Quaderni Storici*, 35. (1977) 506–520.

GYÁNI

- 1979 GYÁNI Gábor: „Menek Pestre cselédnek” *Valóság*, 58. (1979) 11. sz. 67–76.
 1981 GYÁNI Gábor: Házicselédek. *História*, 3. (1981) 2. sz. 13–14.
 1983a GYÁNI Gábor: A budapesti házcseléd munkapiac működési mechanizmusai. 1890–1941. *Századok*, 116. (1983) 404–433.
 1983b GYÁNI Gábor: *Család, Háztartás és a városi cselédség*. Budapest, Magvető Kiadó, 1983.

- 1984 GYÁNI Gábor: A polgári család hatalmi dinamikája a klasszikus liberalizmus korában. In: *Történeti antropológia. Az 1893. április 18–19-én tartott tudományos ülészek előadásai*. Szerk.: HOFER Tamás. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1984. 293–303.

GINZBURG-PONI

- 1991 GINZBURG, Carlo – PONI, Carlo: The Name and the Game: Unequal Exchange and the Historiographic Marketplace. In: *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*. Eds.: MUIR, Edward – RUGGIERO, Guido. Baltimore–London, 1991. 1–10.

HACKER

- 1936 HACKER Ervin: *Társadalmi kapillaritás és kriminalitás*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1936.

HÁRS

- 2008 HÁRS György Péter: Pszichoanalízis a Nyugatban. *Múlt és jövő*, 4. (2008) 47–70.

HAYES

- 1997 HAYES, Kathleen: Images of the Prostitute in Czech Fin-de-Siecle Literature. *The Slavonic and East European Review*, 75. (1997) 2. sz. 234–258.

HAVELOCK

- 1890 HAVELOCK, Ellis: *The Criminal*. New York, Scribner and Welford, 1890.

HIGGS

- 1983 HIGGS, Edward: Domestic Servants and Households in Victorian England. *Social History*, 8. (1983) 2. sz. 201–210.

Illyefalvi

- 1930 ILLYEFALVI Lajos: *A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten*. Budapest, Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1930.

EVENS

- 1975 EVENS, Richard J.: Prostitution, State and Society in Imperial Germany. *Past & Present*, 70. (1975) 1. sz. 106–129.

LÁSZLÓFI-NAGY-TRÁDLER

- 2017 LÁSZLÓFI Viola – NAGY Zsófia – TRÁDLER Henrietta: „Fajtalanság”, pszichoanalízis és bűnelkövetés a Tanácsköztársaságban: F. Gy. esete. *Sic Itur ad Astra*, 66. (2017) 45–26.

LENGYEL

- 1998 LENGYEL András: Miért gyilkolt Édes Anna? A pszichoanalízis mint regényszervező elv. *Korunk*, (1998. április) (<http://epa.oszk.hu/00400/00458/00004/oldal97e2.html> – Utolsó letöltés: 2017. 12. 16.)

LIGHT

2008 LIGHT, Alison: *Mrs Woolfand the Servants*. London, Fig Tree, 2008.

LYNCH-BRENNAN

2014 LYNCH-Brennan, Margaret: Bridget in Philadelphia. The Irish Servant Girl, 1840–1930. *Pennsylvania Legacies*, 14. (2014) 2. sz. 12–17.

M. McBRIDE

1974 M. McBRIDE, Theresa: Social Mobility for the Lower Classes: Domestic Servants in France. *Journal of Social History*, 8. (1974.) 1. sz. 63–78.

1976 M. McBRIDE, Theresa: *The Domestic Revolution: The Modernisation of Household Service in England and France, 1820–1920*. New York, Holmes and Meier, 1976.

KOSZTOLÁNYI

1990 KOSZTOLÁNYI Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Budapest, Holnap Kiadó, 1990.

KOSZTOLÁNYI

2010a KOSZTOLÁNYI Dezső: *Édes Anna*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 2010.

2010b KOSZTOLÁNYI Dezső: *Édes Anna*. Budapest, Kalligram Kiadó, 2010.

MORAVCSIK

1907 MORAVCSIK Ernő: *A tanúzási képességről*. Budapest, 1907.

NEMES

1943 NEMES Sándor: *Gyakorlati nyomozás*. Budapest, Griff Kiadó, 1943.

PLAMPER

2015 PLAMPER, Jan: *The History of Emotions. An Introduction*. Oxford Oxford, University Press, 2015. (*Emotions in History*)

POOLEY

2009 POOLEY, Sian: Domestic Servants and their Urban Employers: A Case Study of Lancaster 1880–1914. *The Economic History Review, New Series*, 62. (2009) 2. sz. 405–429.

PROCHASKA

1981 PROCHASKA, Frank: Female Philanthropy and Domestic Service in Victorian England. *Historical Research*, 54. (1981) 129. sz. 79–85.

RÁDAY

2013 RÁDAY Mihály: *Budapesti utcanevek A–Z*. Budapest, Corvina, 2013.

RANSCHBURG

1903 RANSCHBURG Pál: *Gyenge tehetségű és gyenge elméjű iskolás gyermekek*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulata, 1903.

1904 RANSCHBURG Pál: *A gyenge elméjűek, mint tanúk*. Budapest. Athenaeum Irodalmi és Nyomda, 1904.

- 1914 RANSCHBURG Pál: Újabb kísérleteim szimultán ingercsoportokkal az érzetek kölcsönhatásainak tanulmányozására In: *Pszichológiai tanulmányok*. Budapest, Magyar Gyermektanulmányi Társaság, 1914. 178–266.

ROBERTS

- 1990 ROBERTS, Robert: *The Classic Slum: Salford Life in the First Quarter of the Century*. Hardmondsworth, Penguin, 1990.

SCHLEGEL

- 1983 SCHLEGEL, Katharina: Mistress and Servant in Nineteenth Century Hamburg: Employer/Employee Relationships in Domestic Service, 1880–1914. *History Workshop*, 15. (1983) 71. sz. 60–77.

SCHNELL

- 1946 SCHNELL János: Ranschburg a laboratóriumalapító és módszeralkotó. In: *Lélektani tanulmányok Ranschburg Pál emlékére*. Budapest, a Pázmány Péter Tudományegyetem Lélektani Intézetének Kiadása, 1946. 17–24.

STEEDMAN

- 2007 STEEDMAN, Carolyn: *Master and Servant: Love and Labour in the English Industrial*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

SZIJÁRTÓ

- 2014 SZIJÁRTÓ István: *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. Budapest, L'Harmattan, 2014.

SZÓKE

- 1919 SZÓKE Zsófia: Háztartási munkásnők helyzete a múltban. *Háztartási Munkásnő*, 1. (1919. március) 2. sz. 6.

TÁBORI–SZÉKELY

- 1908 Tábori Kornél – SZÉKELY Vladimír: *A család Budapest*. Budapest, A Nap Nyomdája, 1908.

TRÁDLER

- 2014 TRÁDLER Henrietta: A cinkotai Kékszakáll. Egy sorozatgyilkosság értelmezései. *Studia Comitatensia*, 42. (2014.) 1. sz. 185–205.

TODD

- 2009 TODD, Selina: Domestic and Class Relations in Britain 1900–1950. *Past & Present*, 203. (2009) 1. sz. 181–204.

TÓTH

- 1984 TÓTH Zoltán: Négy parasztlány Bécsben. A bevándorlók alkalmazkodási modelljeihez. In: *Történeti Antropológia*. Szerk.: HOFER Tamás. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1984. 353–362.

VIKSTRÖM

- 2004 VIKSTRÖM, Marie-Christine: Female Domestic Servants in Sundsvall. A Swedish Sawmill Town, during Industrialization In: *Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th-21st Centuries*. Ed.: FAUVE-CHAMOUX, Antoinette. Bern-Berlin-Bruxelles-Frankfurt am Main-New York-Oxford-Wien, Peter Lang. 2004. 83-117.

WLACH

- 1919 WLACH Mária: Közvetítésünk és ennek fontossága. *Háztartási Munkásnő*, 1. (1919. március) 2. sz. 2-3.

WALKOWITZ

- 1980 WALKOWITZ, Judith: *Prostitution and Victorian Society*. Cambridge, Cambridge University Press, 1980.

WIERLING

- 1982 WIERLING, Dorothee: Women Domestic Servants in Germany at the Turn of the Century. *Oral History*, 10. (1982) 2. 47-57.

Trádlér, Henrietta

The Real Édes Annas

Most Hungarian readers associate the word “maid” with the plot of *Anna Édes*, a novel by Dezső Kosztolányi published in 1926 as a sequel in the renown literary journal, *Nyugat*. One might presume that the events recounted by Kosztolányi are products of the imagination, however, this is not true. A letter sent in 1926 by Henrik Vámos, an attorney to Dezső Kosztolányi, in which the story of Anna Schmidt, a real murderer is recounted, might have constituted as the basis for the novel. This letter was the starting point of my research. The main aim of my study is to reconstruct the events behind *Anna Édes* by outlining the life stories of two real criminals, Magdolna Kovács and the aforementioned Anna Schmidt. By reconstructing their life paths, I shall analyse their motivations and the punishment they received after they were captured by the authorities. This study is part of an ongoing research.